

Рени Манова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

On the linguistic and cultural aspects of foreign language learning

Abstract: The study offers a detailed analysis of the research in the field of linguoculturology and etiquette intercultural communication. Aspects of the linguistic and cultural differences, the etiquette behavior, the strategies of interaction in the process of learning the Bulgarian language as a foreign language are described.

The survey outlines some linguistic and cultural differences in etiquette communication. The vocabulary encodes significant information about the moral guidelines and values of a given cultural community. The etiquette formulas in communication and phraseological units established in a given society testify to the cognitive models in the perception of the surrounding reality. In the process of learning a foreign language, it is the acquisition of these components of communication that are the key to the realization of effective interaction between communicators.

Key words: intercultural communication, linguoculturology, interaction, foreign students

Рени Манова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

За лингвокултурните аспекти в чуждоезиковото обучение¹

I. Основни идеи, отразени в значимите трудове по лингвокултурология

Въпросът за съотношението между езика, културата и етноса е интердисциплинарен. Езикът е свързан с културата. На тази основа се оформя лингвокултурологията, която може да се смята за самостоятелно направление в лингвистиката, оформило се през 90-те години на XX век.

В. Маслова (Маслова/Maslova 2001) отбелязва, че в руския изследователски ареал терминът лингвокултурология се появява във връзка с работата на фразеологичната школа, оглавявана от В. А. Телия (Телия/Telia 1995, 1996), в работите на Ю. В. Степанов (Степанов 1997/Stepanov 1997), А. Д. Арутюнова (Арутюнова/ Arutyunova 1990, 1998), В. В. Воробьев (Воробьев/Vorobyov 1994, 1997) и др.

Лингвокултурологията има за свой предмет езика и културата, намиращи се в диалог, взаимодействие и представлява дял от лингвистиката, който се оформя на границата между лингвистиката и културологията и който изследва проявленията на културата на даден народ, която се е отразила и установила в езика. С нея най-тясно са

¹ Част от настоящото изследване е осъществено в резултат на работата ми по проект „Лингвокултурни модели при етикетното поведение (Български език като чужд)“, Номер на договора: 80-10-190/27.04.2020 г., ФНИ-СУ. В памет на професор Елена Хаджиева – това беше нашият последен съвместен проект, в рамките на който работихме в научното поле на интеркултурната комуникация и чуждоезиковото обучение.

свързани етнолингвистиката и социоллингвистиката. Според В. А. Телия например лингвокултурологията следва да се разглежда като клон на етнолингвистиката.

Ще припомним, че корените на етнолингвистиката в Европа се свързват с името на В. Хумболт (Wilhelm von Humboldt) в Европа, в Америка – с Ф. Боас (нем. Franz Boas), Е. Сапир (Edward Sapir), Б. Уорф (Benjamin Whorf) в Америка, а в Русия огромно значение имат работите на Д. К. Зеленин, Е. Ф. Карски, А. А. Шахматова, А. А. Потебня, А. Н. Афанасьев, А. И. Соболевски и др.

А. Звегинцев (Звегинцев/Zvegintsev 1965) характеризира етнолингвистиката като направление, което съсредоточава своето внимание върху изучаването на връзката между езика, културата, народните обичаи, социалната структура на обществото.

Широка популярност получава и школата на Н. И. Толстой (Толстой/Tolstoy 1995), според когото целта на етнолингвистиката е историческата ретроспекция, т.е. изразяването на народните стереотипи, разкриващи фолклорната картина на света на народа.

Социоллингвистиката също разглежда връзката между езика и културата, само че от друга перспектива, тъй като в основата стои изследването на езика от отделните социални и възрастови групи.

В този смисъл, както отбелязва В. Маслова (Маслова/Maslova 2001), етнолингвистиката и социоллингвистиката са принципино различни според методологията. Етнолингвистиката работи предимно с исторически значима информация и се стреми в съвременните данни да намери историческите факти за даден етнос, докато социоллингвистиката се занимава със съвременното му състояние.

Лингвокултурологията разглежда и историческите, и съвременните езикови факти през призмата на духовната култура. По този въпрос обаче съществуват различни становища. Според В. Н. Телия (Телия/Telia 1995) лингвокултурологията се занимава само със съвременното взаимодействие между езика и културата.

Възможно е да бъдат обособени два периода в развитието на лингвокултурологията:

- Първи период – предпоставки за възникването на лингвокултурологията, очертани в трудовете на В. Хумболд, А.А. Потебня, Е. Сепир;
- Втори период – оформяне на лингвокултурологията.

Могат да бъдат изведени следните направления в рамките на лингвокултурологията:

1. Лингвокултурология на отделните социални групи, етноси;
2. Диахронна лингвокултурология;
3. Сравнителна лингвокултурология;
4. Съпоставителна лингвокултурология;
5. Лингвокултурологична лексикография.

Задачите, които стоят пред лингвокултурологията, са свързани с намирането на отговор на следните по-важни въпроси:

- Как културата участва във формирането на езиковите концепти?
- Към кои части на езиковия знак се прикрепят културните значения?
- Осъзнават ли говорещите и слушащите тези смисли и как те влияят на речевите им стратегии?

• Съществува ли в действителност културно-езикова компетенция на носителите на даден език, въз основа на която тя се възплъщава в текстове и се разпознават културните смисли от носителите на езика? Под културно-езикова компетенция следва да се разбира естественото владение от страна на езиковата личност на процесите на пораждане и възприемане на реч, както и владение на постановките на културата?

- Каква е концептосферата (съвкупността от концептите на дадена култура), какви са универсалиите, каква е културната семантика на езиковите знаци?

Това са т.нар. общоепистемологически въпроси, стоящи пред лингвокултурологията. Трябва да се има предвид, че културната информация на езиковите знаци има имплицитен характер. Например руският фразеологизъм *выносить сор из избы* има следното значение „разгласяване на информация за нещо неприятно, което се отнася до тесен кръг лица“ (Маслова/Maslova 2001), а културната информация е дълбоко закодирана, това е славянският архетип: отнася се за нещо, което не бива да се прави, защото по този начин ние самите отслабваме „своето“ пространство, правим го уязвимо и можем да причиним вреда на членовете на своето семейство. Поради тази причина маркерът на културната информация на фразеологизма е с бележка „неодобр.“ Следва да се отбележи, че гореописаният израз отговаря на българския „изнасям кирливите ризи на показ“.

Друг пример е фразеологизмът *ни кола, ни двора*, който означава, че няма нито дом, нито стопанство, културната информация, която се съдържа, е, че не е достоен човек да няма дом и имущество.

Методите в лингвокултурологията представляват съвкупност от аналитични подходи, операции и процедури, използвани при анализа на взаимовръзките между езика и културата. В лингвокултурологията може да се използват разнообразни методи, заимствани от културологията и социологията: контент анализ, фреймов анализ, наративен анализ, метод на полевата етнография, интервю, анкета и др.

Обект на изследване от страна на лингвокултурологията е триадата език-култура-човек.

Предмет на изследване са езиковите единици, придобили символно, образно-метафорично значение в културата. Интерес за изследователите по лингвокултурология представлява културната памет, която носят езиковите единици.

Част от изследователите разглеждат лингвокултурологията като практическа реализация на културологията, като приложен аспект в процеса на преподаването на езика, което предполага дълбоко емпирично изучаване на езиковите факти (Тхорик, Фанян/Tkhorik, Fanyan 2005: 35).

Диаметрално противоположен възглед представя Хроленко. Според него лингвокултурологията не следва да е ориентирана към описание на конкретни примери за взаимодействие между отделните култури на езиково равнище, а представяне на механизмите на взаимодействие между език и култура. Следователно целта на лингвокултурологията е да опише общите закономерности на езиковите и културните практики на човека и обществото (Хроленко/Khrolenko 2006: 31).

Интегративен подход възприема В. В. Воробъев. Лингвокултурологията според него е комплексна научна дисциплина, която изучава взаимовръзките и взаимодействието на културата и езика при тяхното функциониране и отразява този процес като цялостна структура на единиците в тяхното езиково и културно съдържание с помощта на системни методи (Воробъев/Vorob'yov 1997: 47).

Според Н. Моисеев и Н. Гичева лингвокултурологията е „комплексна научна дисциплина, възникнала на пресечната точка на лингвистиката и културологията, изследваща лингвистичния аспект на връзките между езика и културата“ (Моисеев, Гичева/Moiseev, Gicheva 2009: 10).

Интеркултурната комуникация и лингвокултурните различия са предмет на множество изследвания в англоезичния ареал (Gudykunst 1995: 168). Те могат да бъдат групирани по следния начин:

- Теории, фокусиращи се върху ефективния резултат от комуникацията (Barnett, Kincaid 1983; Gudykunst 1995; Oetzel 1995);
- Теории, фокусиращи се върху акомодацията или адаптацията (Gallois, Giles, Jones, Cargile, Ota 1995; Ellingsworth 1988; Orbe 1998);
- Теории, фокусиращи се върху комуникативните мрежи (Kim 1986; Yum 1988);
- Теории, фокусиращи се върху приобщаването към чуждата култура (Kim 1988, 2001; McGuire, McDermott 1988).

В работите на Филипсен (Philipsen 1987) културната комуникация се разглежда като комуникативно поведение, което изпълнява определена културна функция. Комуникацията е перформативен източник за осъществяването на определени задачи в рамките на културната общност. Разнообразните културни модели, изпълняващи тези функции и задачи, са предмет на множество изследвания. Като пример може да се посочат разработките, посветени на обредите и ритуалите като импликации на културния код, задействащи чувството за принадлежност към общността (Braithwaite 1990), Carbaugh 1993, Fitch 1991), както и разработките, свързани с историите, митовете и наративите, в които общностната идентичност се отразява и разгръща (Niemstra 1983, Katreil 1986, Schely-Newman 1999).

II. Култура, етнос, език, концепт, стереотип – основни понятия в лингвокултурологията²

За релациите между понятията култура, етнос, език са писали редица изследователи, сред които Р. Крейпо (Крейпо/Kreyro 2000), Т. Ив. Живков (Живков/Zhivkov 2000), Г. Хофстефе (Хофстефе/Hofstefe 2001), Д. Радойнова (Радойнова/Radoynova 2005).

Според М. Китанова „при определяне на понятието култура се срещат редица трудности. Културата е съвкупност от резултати на човешката социалната дейност и има две форми – духовна и материална. Езикът е средство за изразяване на културата и същевременно част от нея. В културата на всеки народ откриваме универсални черти“ (Китанова/ Kitanova 2010:10).

В тази насока е важно да се спомене компаративното изследване на П. Легурска (Легурска/Legurska 2015). Както отбелязва авторката, всеки социум има свои специфични константи, които отличават националните култури и езици.

Един от първите учени, употребили думата етнос в смисъла на етнологията, е маркирал и характеристиките на етноса. Това е Широкогоров (Широкогоров/ Shirokogorov 2012) – от руски произход, работил в Пекин. Той изброява характерните белези на етноса в следната последователност (цит. по Живков/Zhivkov 2000):

1. притежание на общ език;
2. съзнанието за цяло, в което членовете на групата постигат взаимно разбиране;
3. културна идентичност;
4. убеждение за общ произход;
5. ендогамни обичаи.

² Представената в тази част проблематика е развита и в изследването на Р. Манова „За интеркултурните комуникативни модели в езиковото обучение“ – В: Известия на ИБЕ, 2021 (под печат).

Към тях по-късно други учени добавят още характерни черти, които очертават територията на етноса като наличие на общо етническо землище. Единната езикова система на общността осигурява споделянето на общи информационни натрупвания в историческия ѝ развой. Единството на обичаите е израз на споделена култура с всичките ѝ многообразни елементи, а общото етническо землище е онова, което съществува в представите на всеки народ като негова родина – онази усвоена територия, която носи върху себе си знаците на своето, познатото, близкото. Напомня на пространството в мита, което се дели на свое (позитивно натоварено) и чуждо (то е враждебно). На базата на тези характеристики може да се конструира дефиницията за етнос:

исторически създадена се на една територия устойчива многопоколенческа съвкупност от хора, имащи общи черти и относително стабилни особености на културата, общ език, а също и съзнание за собствено единство и различие от други подобни човешки образувания, притежаващи самосъзнание за общността си, фиксирано в самоназванието им (в техния етноним).

В етносите винаги се наблюдават два типа общностни връзки, които свързват общностите, изграждащи един етнос: фундаментални и социетарни връзки. Фундаменталните връзки са генотипни (общ произход), семиологични (езикови), културологични (практикуване на еднакви обичаи, традиции, религия и т.н.). Социетарни са икономическите, специализирани или институционални връзки (свързването в професионални, възрастови, религиозни общности, политически партии и др.)

Градивни елементи на етноса са отделните индивиди. Всеки човек се стреми естествено към самоидентификация и към идентификация на другите спрямо себе си. Това означава, че в изграждането на личността основни са проблемите за формиране на етническата идентичност. Тук ключова роля имат факторите на социалната среда: възпитанието в семейството, обичаите и традициите на обкръжаващата общност, езикът и културата ѝ. Кръвният произход не е от толкова съществено значение. Както казва Т. Ив. Живков (Живков/Zhivkov 2000), човек не се ражда с дадена етническа принадлежност, а я придобива. Етническите кодове залягат при формирането на личността. Етническият произход в Османската империя като явление е потвърждение, че не кръвният произход, а социалната среда „моделира“ етническата идентичност.

Езикът на един етнос е ключов компонент от неговата идентичност. Родният език кодира културата на всеки етнос, защото именно със средствата на езика се осъзнава и усвоява светът. Думата е носител на културната памет. Тя разгръща едно особено семиотично пространство. Например *есен* означава „сезон“, но и всичко четено някога за *есен*. Според Р. Крейпо (Крейпо/Kreypo 2000) най-отличителното от всички свойства на човешкото поведение е комуникацията, тя задава модели и конструира образи, които културите повтарят. В „Курс по обща лингвистика“ Ф. Сосюр твърди, че всички елементи от културата на един етнос са организирани по подобие на структурите на неговия естествен език. Както казва Хофстеде::

да се научиш да се изразяваш на чужд език, означава да се научиш да приемаш чуждата отправна рамка. Съмнително е дали можеш да бъдеш двукултурен, ако не си двуезичен (Хофстеде/Hofstede 2001).

След това той разказва историята на англичанин, работещ близо до границата с Уелс, който отказал предложение за чудесна къща от другата страна на границата (в Уелс), защото синът му трябвало да учи уелски като втори език в учебното заведение. Мнението на Хофстеде за бащата е: „той е пропуснал да даде един уникален принос към образованието на сина си като гражданин на света.“ Непознаването на езика не

ни позволява да усетим голяма част от неуловимите елементи на културата и ни принуждава да останем външни лица по отношение на нея.

Език, етнос, култура са понятия от интердисциплинарно естество, но същевременно и взаимно обвързани, което налага тяхното изследване като своеобразна триада.

От особена значимост е да бъде очертана дефиницията на понятието култура. Стремехът към изработване на дефиниция отвежда към етимологията – 'обработвам, култивирам', т.е. от природата се прави нещо, в което индивидът влага собствения си ум. Следователно културата може да се мисли като правила за поведение на даден етнос, а въвеждането на норми и правила е едноредово с 'опитомяване, култивиране'. Чрез културата се организира собственият социален живот. Прометей – културният герой – онагледява идеята, че чрез огъня човек се оттласква от животинското, първичното, доближава се до боговете. Индивидът се откъсва от природата, опитвайки се да я приведе в определени рамки, задава параметри, чрез които се уравновесява животът. Културата е цивилизация, рафиниране на ума. Хофстеде (Хофстеде/Hofstede 2001) говори за култура 1. и култура 2. За него е важна култура 2. – набор от модели на поведение за това как чувстваме и възприемаме света, чрез нея се формира съзнанието ни. Тя е система от идеи, стратегии на оцеляването, които обединяват групата, т.е. тя носи идентичността. И йейлският професор, и австралийският абориген имат една и съща физиология, но аксиологичната скала, с която отмерват добро и зло, е различна. Хофстеде дава пример с племето хопи – за тях съревнованието е нещо лошо, докато за американския тип култура е съвсем нормално. Това е поредният културен стереотип. Фолклорът (folk-lore) също е тип културна система, която доминира усещането за общност в световъзприемането, в „знаенето“ за обкръжаващото. Дори съществува схващането, че народната култура е най-добрата, другите стоят по-долу от нея. Антрополозите използват термина етноцентризъм – обществото се мотивира да се чувства като цяло (което напомня племенната асабия – солидарност, скрепеност, чувство за родственост). Но етноцентризмът е и бариера, може да провокира недружелюбност, дори конфликт.

Културата е призвана да „уравновесява, тя е механизъм, чрез който се установява ред“. Р. Крейпо (Крейпо/Креуро 2000) разказва за обред с прасе на племето цембага. Когато стадото прасета ставало твърде голямо за поддържане, цембага извършвала ритуално клане, с цел намаляване на стадата и стабилизиране на екологичния баланс между хората, животните и тяхната природна среда.

Културата е система, обхващаща вярванията, знанията, мненията и нагласите на даден социум. Тя е ключ към разбирането на другостта и същевременно към разчитане и осмисляне на собствения общностен код.

Полската изследователка А. Вежбицка (Wierzbicka 1997) прави интересно наблюдение върху ключовите думи, които са физиономични за дадена култура. В компаративен аспект тя разглежда материал от английски, немки, полски, руски и японски език. Чрез ключови думи се представят иманентни за носителите на езика черти – начин на мислене, светоусещане и т.н. Вежбицка твърди, че те „са особено важни и показателни за дадена култура“ (Wierzbicka 2007: 15). Вън от съмнение е, според нея, че културите са хетерогенни, те са исторически променливи, не са изолирани една от друга, а непрекъснато обменят идеи, словесни и материални артефакти.

Вежбицка например определя думата *Heimat* като ключова за немския език, като „една от най-важните думи в немския речник“ (Wierzbicka 2007: 156). Авторката търси семантичния обем на концепта *Heimat*. Тя цитира изследователи, писали за значението на *Heimat*, и ги превежда от немски на английски:

Heimat ist ja nicht nur dieses Stuck Land mil seiner Enge und Abgeschlossenheit, dieser kleine und übersehbare Gegensatz von Welt und Ferne und Leben. Die Ströme und Bäche sind Heimat, die durchs Land gehen, die Wolken sind Heimat, wenn sie darüber hinziehen, und die Sterne . . . gehören dazu (Rainer Maria Rilke, 1903, quoted in Füllerborn 1992: 100).

Heimat isn't merely this piece of land with its narrowness and seclusion, this small and surveyable antithesis of the world and distance and life. The streams and brooks are Heimat, the ones that move through the land, the clouds are Heimat, when they spread over and above it, and the stars... are part of it (Wierzbicka 2007: 158).

Основната идея на цитата е, че с лексемата *Heimat* не се означава само конкретно парче земя, а и „поточетата и ручейчетата, които преминават през тази земя, облаците, които се разстилат над нея и звездите...“. Това поетично описание има за цел да обясни две важни неща. Първо, чрез езика се обменят чувства, мисли и емоции. Следователно в думите на даден език е закодирана значима информация за мисленето на носителите на езика, за тяхното светоусещане. Второ, културата и езикът са неразривно свързани. Както отбелязва Р. Хъдсън:

езикът на дадено общество е един аспект от неговата култура. Отношението между език и култура е като част към цяло (Хъдсън/Hadsan 1995: 116).

Изследователите в полето на етнографията на комуникацията (Saville-Troike 1989) също отбелязват, че речникът на езика представя каталог на онова, което е значимо за дадена общност, индекс на начина, по който говорещите категоризират опита и също така информация за отминали контакти с други култури и културни заимствания:

The vocabulary of a language provides us with a catalogue of things considered important to the society, an index of the way speakers categorize experience, and often a record of past contacts and cultural borrowings (Saville-Troike 1989: 33).

За да се избегнат грешки и сривове в межкултурната комуникация, трябва да се познават конвенциите за общуване в даден социум. Например в Китай домакиният ще настоява поне два или три пъти при отправяне на покана, но ще контролира своята настойчивост, следейки за реакциите на събеседника. От своя страна поканеният трябва да откаже два или три пъти, преди да приеме. Първо, поканата се отклонява като проява на скромност, а после се приема индиректно. От гледище на невербалните средства за комуникация чрез изражението на лицето на поканения се изразява неохота, а приемането е следствие от липсата на алтернатива (Saville-Troike 1989: 174).

Стереотипът е друго важно понятие в областта на лингвокултурологията. Етнокултурните стереотипи са обобщено представяне на определени черти, характеризиращи даден народ. Например немската точност, руската колебливост, китайските церемонии, африканският темперамент, горещият нрав на италианците, полската галантност са стереотипни репрезентации, които се разпростират върху всички представители на даден народ.

Маслова описва случай, при който представители на различни националности изгледали филм със следното съдържание: гореща пустиня и парещо слънце. С трудност вървят мъж и жена. Изведнъж мъжът изважда сочен портокал и го подава на жената. На зрителите е зададен въпрос: „Каква е националността на мъжа?“ Французинът отговорил: „Само французин може да се отнесе така галантно с една дама!“, евреинът казал: „Не, това не е евреин, кой би могъл въобще да се сдобие с портокал в пустинята“. Вицът е доказателство за силата на стереотипите: френската галантност, находчивостта на евреите.

Изследователите делят стереотипите на два вида. Стереотипи образи (пчела – труд, овен – упоритост) и стереотипи ситуации (билет – композитор).

И така, стереотипът е фрагмент от концептуалната картина на света, устойчиво културно специфично представяне на предмета или ситуацията.

Концептите на културата се делят на няколко групи:

1. универсални категории на културата (философски категории: време, пространство, причина, следствие и т.н.);
2. социално-културни категории (свобода, справедливост, труд);
3. категории, присъщи на националната култура;
5. етически категории (добро, зло, дълг, вяра);
6. митологични категории.

Ключови се явяват онези концепти, които се срещат при фразеологизмите, пословиците, поговорките. Делението на концепти-универсалии, които присъстват във всяка лингвокултура (щастие, мир, любов, свобода, вяра), и на концепти-уникати, е условно, доколкото етноспецифичното намира своето изражение и в универсалното.

Според други класификации се говори за етнокултурни, социокултурни и индивидуално-културни концепти. Като пример за руски етнокултурен концепт може да се посочи *пошлость*. Съществуват английски думи, които предават няколко, но не и всички аспекти на *poshlust*, като *cheap*, *sham*, *common*, *smutty*, *pink-and-blue*, *high falutin'*, *in bad taste*. Представените английски думи обаче се явяват неадекватни, доколкото не предават идеята за разобличение, представяне на показ или осъждане на това неприемливо „евтино“ поведение. Пример за социокултурен концепт се наблюдава при лексемите *жалость* и *dignity*. Сравняването на речниковите дефиниции показва, че *dignity* означава не просто качество, заслужаващо уважение, а и черти от поведението, присъщи на аристократите. За руснаците чувството за собствено достойнство е вътрешна самооценка на собствената значимост, докато за англичаните *dignity* е външно изразяване на аристократично поведение.

Голямо значение за съпоставителния анализ на концептите има анализът на тяхното отражение във фразеологизмите, пословиците и поговорките. Например в пословиците в руски и английски са налични следните аксиологически проявления на концепта *успех*:

1. усилията да се постигне успех заслужават похвала:
nothing seek, nothing find; there is always room at the top;
2. не трябва да се предаваме пред трудностите по пътя към успеха:
глаза боятся, а руки делают; if at first you don't succeed, try, try, try again; forsaken by the wind, you must use your oars;
3. има нещо положително и в провала, това е урок за следваща победа:
adversity is a touchstone of virtue;
4. успешните резултати са по-важни от самите средства за тяхното постигане:
победителей не судят; цель оправдывает средства; the end justifies the means;
5. желанието за победа трябва да се основава на адекватна самооценка:
hasty climbers have sudden falls; step by step the ladder is ascended; дорогу осилит идущий;
6. стремежът към постигане на собствения успех не трябва да води до пренебрегването на други хора: *великая козявка лезет в букашки* (Карасик 2004: 156).

Стереотипът *джентълмен*, оформил се в английската култура, несъмнено носи положителна конотация. Това е отразено в значението на фразата *gentleman agreement* (в Оксфордския речник означава 'съгласие между двама или повече души, което се

основава по-скоро на честта, отколкото на законово изпълним договор'). Ключовата дума, която изразява доминиращия отличителен признак на дадения стереотип, е *чест*.

Интерес представляват образните стереотипи, закодирани в някои сравнения:

- *drunk as a lord* – пъян как *сапожник* (пъян като кирка/мотика);
- *hungry as a hunter* – гладен как *волк* (гладен като вълк);
- *busy as a bee* – трудолюбивый как *пчела* (трудолюбив като пчела);
- *bull in a china shop* – неуклюжий как *медведь* (тромав като мечка);
- *cold as charity* – холодный как *лед* (студен като лед);
- *American as apple pie* – типично американский (типично американски).

Стереотипът е

ментално-лингвален комплекс, формиращ инвариантна съвкупност от валентни връзки, приписвани на дадена единица и задаващи образ на представяне на дадения феномен, който стои зад дадената единица в неговата национално-културна маркираност при определена предсказуемост на възможните асоциативни връзки (Красных 2003: 232).

В руския език има много думи, които представят понятия, свързани със снега (*снегопад, метель, вьюга, буран, пороша, позёмка, наст*), а в английския съществува израз *White Christmas*. Общ елемент за различните езикови картини на света е антропоцентричността. Човекът се представя в тях по правило като център, като отправна точка: *рукой подать; под боком; под носом; отсюда не видно; stone throw from; at hand; on the one hand... on the other hand; as far back as, under the nose of somebody; within hail*.

Част от пространствените характеристики на картината на света в английската и руската лингвокултура е отразена в опозицията *ляво-дясно*. В руския език думите *справедливость, праведность, правосудие* са образувани от един и същ корен с думата *правда*. Думите, свързани с понятието 'дясно' (*право*), имат положителна конотация, а думите, свързани с понятието 'ляво' (*лево*), имат отрицателна конотация. Например:

Вы п р а в ы; наше дело п р а в о е, мы победим; л е в ы й товар; пойти н а л е в о; л е в а к; сплюнь через л е в о е плечо.

В английския език се наблюдава същото отношение. Например:

You are r i g h t; to be on the r i g h t side; l e f t-h a n d e d marriage; he is l e f t-h a n d e d at no profession; if you spill wine, throw some salt over your l e f t shoulder (Моисеев, Гичева/Moiseev, Gicheva: 31).

Според западната традиция дясната ръка е активна и благотворна, а лявата е пасивна. Съвършено различно е положението според древната китайска традиция. Счита се, че дясната ръка е женската, доколкото с нея се поднася храна към устата, а междувременно лявата ръка, мъжката, е празна и бездействаща. Следователно в английски и руски картината на света по отношение на простраствените параметри е сходна, но се различава от китайската.

Съпоставителният анализ на английските и руските глаголи показва, че в английската картина на света пространствените параметри, отразени в опозицията *високо-ниско*, се явяват по-добре изразени, отколкото в руската *stand up, get up, sit down, lie down* и *встать, сесть, прилечь*.

Съпоставката на езиковите единици в английски и руски, отразяващи времевите параметри в езиковата картина на света, показва явни несъвпадения при обичайните понятия. Така в руската картина на света огромно значение има една единица за измерване на продължителността, наречена *сутки* (денонощие) (*день да ночь – сутки прочь*). В английския език подобна лексикална единица отсъства, а съответстващото понятие се изразява със словосъчетанията: *day and night, twenty four hours*. От друга

страна, в английския език съществува лексемата *fortnight* (две седмици). Интересно е да се отбележи, че в американския вариант периодът също се означава с описателно словосъчетание *two weeks*.

В руската езикова картина на света универсален способ за измерване на количество, служещ не толкова за описание на течни вещества, но и на време, чувства, отношения, се явява думата *капля*: *налейте самую каплю, ни капли не страшно*.

В английския език единицата, с която се обозначава най-малкото разстояние, се нарича инч/inch:

beat somebody within an inch of his life; not to budge an inch; not to see an inch beyond one's nose.

И в английския, и в руския числителното име *един* указва минимално количество обекти:

one man does not make a team; one drop of poison infects the whole tun of wine;
один в поле не воин; один пирог два раза не съешь; одна ласточка весны не делает; с одного удара дуба не сваляшь.

Числителното *две* означавам минимум, необходим за постигането на някаква цел, противопоставящо се понякога на количеството, означено с едно:

two heads are better than one; two wrongs do not make a right; two can play at that game; ум хорошо, а два лучше; одна головня и в печи гаснет, а две и в поле курятся.

С три и седем се означава по-голямо количество:

two is company, but three is none; three cheers; seven-leagued boots; the seven th heaven; третий – лишний; гнутья в три погибели; наврат с три короба; быть на седьмом небе от счастья; семь бед – один ответ; работать до седьмого пота; семь пядей во лбу.

* * * *

Интеркултурната комуникация (Samovar et al. 2008: 9) се проявява, когато член на една култура продуцира съобщение/послание, предназначено за член на друга култура. Включва интеракция между хора, чиито културни възприятия и символни системи са достатъчно различни, за да променят комуникативното събитие.

Човешката комуникация е процес, чрез който символите се предават с цел да предизвикат отговор. Съществуват няколко основни принципа на комуникацията.

- Комуникацията е динамичен процес – комуникацията е неспиращ процес, който не е фиксиран.

- Комуникацията има символен характер – хората създават символи. Те могат да бъдат вербални (поздрав „Добро утро!“), невербални (усмивка при поздрав). Не съществува естествена връзка между символите и техните референти, връзките са арбитрарни и варират в различните култури. Символите са такива, защото дадена група от хора се е съгласила да ги възприема като такива.

- Комуникацията е систематична – проявява се в конкретни ситуации или системи, които влияят върху това как общуваме и с какви значения натоварваме съобщенията си. Комуникацията винаги се проявява в контекст и естеството на комуникацията зависи в голяма степен от този контекст. Контекстът задава ограничения и насочва кое е задължително, препоръчително или забранено. Подборът на облекло, езиков стил, тема, се детерминира от контекста. Когато комуникацията се определя като систематична, се имат предвид множество променливи, сред които:

Място;

Повод;

Време;

Брой на участниците в комуникацията.

- Комуникацията включва правенето на изводи – достигането до чувствата и мислите на събеседника при общуване се базира на умозаклучения и предчувствия.

- Комуникацията има следствия – в рамките на обмена на информация настъпват промени и у адресанта, и у адресата, в техните фонове знания и представи (Samovar et al. 2008: 12).

Поговорки

- *One does not make the wind but is blown by it.* Тази поговорка се среща в много азиатски култури и означава, че хората се направлявани по-скоро от съдбата, отколкото от собствените си действия.

- *Sweep only in front of your own door.* Тази немска поговорка отразява желанието на немците да опазят личното си пространство и тяхната силна непоносимост към клюките. Има сходна поговорка в шведската култура: *He who stirs another's porridge often burns his own.*

- *A zebra does not despise its stripes.* Тази поговорка принадлежи на масаите в Африка и изразява оценяването на нещата такива, каквито са. Има сходна поговорка в мексиканската култура *I dance to the tune that is played.*

- *A man's tongue is his sword.* Тази поговорка е арабска и отразява схващането, че думите трябва да се ценят и да се използват внимателно.

- *Those who know do not speak and those who speak do not know.* Принадлежи на Конфуций и означава, че тишината е по-ценна от говоренето.

- *Even in paradise it's not good to be alone.* Това е еврейска поговорка, която утвърждава колективната природа на еврейската култура и важноста на общуването. Мексиканците имат сходна поговорка: *Conversation is food for the soul.*

- *When spider webs unite they can tie up a lion.* Тази етиопска поговорка учи за важноста на колективизма и груповата солидарност. В японската култура същата идея се изразява със следната поговорка: *A single arrow is easily broken, but not in a bunch.* Племето юруба в Африка има подобна поговорка: *A single hand cannot lift the calabash to the head.*

- *A harsh word dropped from the tongue cannot be brought back by a coach and six horses.* Китайската поговорка подчертава важноста на овладяването на собствения гняв. Японците имат подобна поговорка: *The spit aimed at the sky comes back to one.* Корейците също: *Kick a stone in anger and you harm your foot* (Samovar et al. 2008: 24).

Антропологът Едуард Хал твърди, че културата е комуникация и комуникацията е култура (Hall 1977: 14). Той предлага ефективно средство за изследване на културните сходства и различия при перцепция и продукция в рамките на комуникацията. Категоризира културите като култури с висок контекст (high context) или с нисък контекст (low context), в зависимост от степента, в която значението бива извлечено от обстановката или от езиковия код. Контекстът в случая се възприема като информацията, която е непосредствено, неразривно свързана с комуникативното събитие. Комуникация, която има висок контекст, е тази, при която по-голямата част от информацията е част от знанията на комуникатора, а малка част от нея е кодирана и експлицитно предадена от съобщението. Комуникацията с нисък контекст се характеризира с предаването на по-голямата част от информация в експлицитния код. Пример за култури с висок контекст са културите на индианците в Америка, на латиноамериканците, японците, арабите,

китайците, афроамериканците и корейците. В тези култури голяма част от значенията, които се обменят, не е необходимо да се предават с думи, да се вербализират. Една от причините е, че това са хомогенни по своя характер култури, чиито членове разполагат със сходен опит, информационни мрежи и др. Поради силата на традициите тези култури се променят много малко с времето.

Културите с нисък контекст като немската, шведската, скандинавската, северноамериканската са в по-малка степен хомогенни и затова при тях се наблюдава раздробяване на междуличностните контакти. Това означава, че при общуване съобщението е наситено с много информация. Комуникаторите говорят повече, по-бавно.

Културите в изследванията на Е. Т. Хал, подредени според критерия висок-нисък контекст, се представят схематично по следния начин (Samovar 2008: 159):

Култури с висок контекст

Японска
Китайска
Корейска
Афроамериканска
Арабска
Гръцка
Италианска
Английска
Френска
Северноамериканска
Скандинавска
Немска/шведска

Култури с нисък контекст

Р. Сколон (Scollon 2001: 135) описва случка, при която двама мъже се срещат в самолет от Токио за Хонг Конг. Чу Хон-фай е износител от Хонг Конг, който се завръща от бизнес пътуване в Япония. Андрю Ричардсън е американски предприемач, който за първи път пътува за Хонг Конг. За двамата това е удобна ситуация, тъй като компанията на г-н Чу продава някои от продуктите, които г-н Ричардсън е дошъл да купи. След кратък разговор те се представят един на друг.

Г-н Ричардсън: *Между другото, аз съм Андрю Ричардсън. Моите приятели ме наричат Анди. Това е визитката ми.*

Г-н Чу: *Аз съм Дейвид Чу. Приятно ми е да се запознаем, г-н Ричардсън. Това е моята визитна картичка.*

Г-н Ричардсън: *Не, не. Наричайте ме Анди. Мисля, че ще работим доста заедно занапред.*

Г-н Чу: *Да, надявам се.*

Г-н Ричардсън (четейки картичката на г-н Чу): *Чу, Хон-фай. Хон-фай, ще Ви се обадя утре, веднага щом се настаня в хотела си.*

Г-н Чу: *Ще очаквам обаждането Ви.*

Когато двамата се разделят, всеки от тях остава с различни впечатления за ситуацията. Г-н Ричардсън е много доволен, че се е срещнал с г-н Чу и смята, че познанието им е започнало добре. Те са установили контакт и са започнали да си говорят на първо име. Усмивката на г-н Чу е знак, че той е приятелски настроен и лесно ще се работи с него. Г-н Ричардсън мисли, че е постъпил добре, като е използвал китайското име Хон-фай, а не западното Дейвид, което се възприема от Ричардсън за ненужно налагане на западната култура. Г-н Чу обаче се чувства неудобно в компанията на г-н Ричардсън. Той мисли, че ще е трудно да работи с него и че г-н Ричардсън няма усет за културните различия. В частност той е подразнен, че г-н Ричардсън използвал неговото собствено име Хон-фай вместо Дейвид или г-н Чу. Това объркване е причината за усмивката на г-н Чу.

Сколон счита, че в случая възникват два основни въпроса. Единият – за културните различия, другият – за проблемите, които възникват, когато хората се опитват да преодолеят културните различия, но всъщност правят ситуацията още по-неловка.

Първият проблем е свързан с културната разлика в очакванията на всеки от участниците какво следва да бъде поведението при първа бизнес среща. Г-н Ричардсън предпочита симетричната солидарност (*symmetrical solidarity*), той очаква и двамата да използват стратегии на учтивостта, при които общуването става с използването на личното име. Г-н Чу обаче предпочита симетричното уважение (*symmetrical deference*) и би използвал обръщения по фамилно име и използване на думата „господине“ (Mr.)

Вторият проблем е свързан с желанието и на двамата да проявят отзивчивост по отношение на другата култура. Г-н Чу е живял в САЩ и е получил името Дейвид, така че хора като г-н Ричардсън да се чувстват по-удобно, когато се обръщат към него (американците предпочитат близки и приятелски отношения в бизнеса, използват се личните имена на бизнес партньорите). От друга страна, г-н Ричардсън не е запознат с тази практика. Според него, използването на западното име е налагане на западни модели върху г-н Чу. Той смята, че като използва китайското име изразява загриженост, приятелство и уважение към културата на г-н Чу.

Културните различия са съществен елемент, съпътстващ комуникацията. Според М. Савил-Тройке компонентите на комуникацията са:

1. Жанр или тип на събитието (разказване на шега, на история, лекция, поздрав, разговор);
2. Тема (референциален фокус);
3. Цел или функция;
4. Обстановка (място, време от денонощието, сезон, физически аспекти като големина на стаята, подредба на мебелировката);
5. Тоналност на общуването (сериозна, саркастична, шеговита и т.н.);
6. Участници (възраст, пол, етническа принадлежност, социален статус и др.);
7. Форма на съобщението (вербални и невербални сигнали, естество на използвания езиков код);
8. Съдържание на съобщението;
9. Последователност, смяна на комуникативните роли, вземане на думата и т.н.;
10. Правила на интеракцията;
11. Норми на интерпретация (общо познание, културни предпоставки (Saville-Troike 1989: 138).

III. Лингвокултурология и учтивост³

В рамките на интеракцията комуникаторът се приобщава към другите участници (involvement). В същото време е необходимо да запази известна степен на независимост от другите участници в общуването и да им засвидетелства уважение към тяхната собствена независимост (independence).

Всеки комуникатор би трябвало да покаже ангажираност към другите, като приеме чуждата отправна точка, като изрази подкрепа. Подобни езикови стратегии са свързани с обръщане на внимание на околните, демонстриране на интерес към техните занимания, споделяне на общи възгледи, използване на малко име и др. Всъщност това е проява на солидарна учтивост (solidarity politeness).

Независимостта (independence) е стратегия, израз на индивидуалността на комуникатора, чрез нея се подчертава, че той може да не бъде изцяло доминиран от групови или социални ценности, като показва, че зачита правата на другите на свобода на избора. Дискурсни стратегии, които се използват, са правене на минимални предположения за нуждите и интересите на другите, даване на най-широк диапазон от възможности, използване на официални обръщения и титли. Подобно поведение се възприема като учтивост, базирана на уважение (deference politeness).

И двете описани стратегии следва да са едновременно налице в рамките на всеки комуникативен процес.

Лингвистични стратегии на учтивост, базирани на приобщаването

За английския език може да бъдат изведени 10 инвариантни типа:

1. Отбелязване на факт/привличане на вниманието на събеседника:

Харесвам якето ти!

Чувстваш ли се по-добре днес?

2. Поставяне на акцент върху нещо, подчертаване (интерес, одобрение, симпатия към събеседника):

Моля, бъди внимателен по стълбите, те са много хлъзгави!

Винаги се справяш толкова добре в училище!

3. Изразяване на групови отношения със събеседника:

Всички ние тук...

4. Изразяване на общи възгледи, мнения, отношения, познания, емпатия:

Знам точно как се чувстваш! И аз бях настинал миналата седмица...

5. Изразяване на оптимизъм:

Смятам, че ще успеем да завършим годишния доклад много бързо.

6. Познаване и отчитане на желанията на събеседника:

Сигурен съм, че бихте искали да знаете кога ще свърши срещата.

7. Изразяване на реципрочност:

Знам, че искаш да се справиш добре с продажбите тази година, аз искам същото.

8. Използване на малко име, прякори:

Бил, може ли да ми дадеш доклада си до утре?

9. Подробно обясняване.

10. Използване на езика/диалекта на събеседника (стратегия на акомодация).

Лингвистични стратегии на учтивост, базирани на независимостта:

1. Минимални предположения за желанията на събеседника:

³ Още за проблематиката вж. у Манова 2021.

Не знам дали ще искаш да изпратиш това с въздушна или с бърза поща.

2. Даване на възможност на събеседника да не извършва действието:

Би било хубаво да пием чай заедно, но съм сигурен, че си много зает.

3. Минимизиране на опасността:

Бих искал да помоля за малко парче хартия, всяко парченце ще свърши работа.

4. Извинение:

Извинете за безпокойството, бихте ли ми казали колко е часът?

5. Песимистичност:

Не вярвам да знаете колко е часът, нали така?

6. Разделяне на говорещия и събеседника:

С това уведомяваме нашите подчинени, че...

7. Излагане на общо правило:

Правилата на компанията изискват преглед...

8. Използване на фамилни имена и титли:

Г-н Лий, търсят Ви по телефона.

9. Краткост.

10. Използване на собствен език/диалект.

Три основни типа учтивост се наблюдават в различни контексти (Scollon 2001). Основават се на различия във властта (+В, -В) или в дистанцията между участниците в общуването (+Д, -Д) (Scollon 2001: 54-56).

Система на учтивост, базирана на уважение (deference polite system) (-В, +Д), при която участниците са равни или почти равни, но се отнасят един към друг с нужната дистанция. Отношения между колеги, които не се познават много добре, е пример за това. Срв.

Ако университетски професор на име д-р Уонг от Хонг Конг се срещне с университетски професор от Токио на име д-р Хамада, е много вероятно те да се обръщат един към друг с „Професор Уонг“ и „Професор Хамада“. При подобна система двамата биха се отнасяли един с друг като към равни.

Характеристиките на тази система са:

1. Симетричност (-В) – участниците се възприемат като част от едно и също социално ниво в йерархията;
2. Дистанция (+Д).

Голяма част от международния политически протокол се базира на тази система, при която равнопоставени представители от различни правителства се срещат, но са предпазливи относно формирането на ненужно близки отношения.

Система на учтивост, базирана на солидарност (solidarity politeness system) (-В, -Д) например, когато двама близки приятели разговарят.

Характеристиките на тази система са:

1. Симетричност (-В) – участниците имат еднаква социална позиция;
2. Близост (-Д).

Система на учтивост, базирана на йерархия (hierarchical politeness system) (-В, +/-Д) – при тази система участниците разпознават и зачитат социалните различия, които поставят единия в по-висша позиция, а другия – в подчинена. Например, шеф и подчинен.

Основна характеристика на тази система е разликата в статуса, поради която се маркира с +В. Този тип система се среща главно в бизнес, правителствени и образователни организации и институции.

Характеристиките на тази система са:

1. Асиметричност (+B) – участниците са с различен социален статус;
2. Асиметричност в прилаганите комуникативни стратегии.

3.1. Модели на общуване и междуличностни комуникативни умения

От значимост за чужденците, изучаващи чужд език, е да познават етикета, специфичните маркери на изказването, с които се означават партиципантите в общуването, за да се избегнат грешки и сривове в процеса на комуникацията. Говори се за фокусна интеракция (involvement) и нефокусна интеракция (detachment) (Chafe 1982).

Фокусната интеракция (involvement) се характеризира с:

- Конкретност и нагледност (използване на детайли).
- Лично качество, т.е. говорещите и слушащите са участници в комуникативния акт, а неучастващите се маркират с третолични местоименни форми (употреба на първолични и второлични местоимения).
- Комуникантите и отношенията между тях са ясни.
- Действията и деятелите са по-важни, отколкото състоянията на нещата и обектите.
- Чувствата, мислите и оценките се изразяват.
- Използват се редица уточняващи думи, прагматични маркери. Пример за такъв модел на общуване е разговор между приятели.

За нефокусната интеракция (detachment) са присъщи следните специфики:

- Подчинени изречения, често релативи с антецедент в главното, т.е. субординативен тип връзки, които не са присъщи за неофициалния модел.
- Изречения – комплементи към главното. Например подчинени допълнителни изречения към преходни/транзитивни глаголи, които имат закодирани във валентната си рамка задължителни елементи, реализиращи се като комплемент:

Казвам нещо на някого.

Давам нещо на някого.

Дадох колкото поиска.

Казвах каквото трябваше.

- Страдателни залогови форми.
- Номинализации.
- Последователност от предложни фрази.
- Атрибутивни прилагателни.
- Сложен морфосинтаксис.

Пример за такъв модел е техническо описание, научен доклад, където авторите не използват средства на приобщаване, за да убедят реципиентите в своите аргументи (Hatch 1992: 248)

От особена важност при изучаването на втори език е усвояването на моделите за оформянето на различни типове текстове, служещи за осъществяване на най-разнообразни комуникативни задачи. Задължително е запознаването с текстовете, функциониращи в академичната сфера на общуване – реферати, доклади, курсови работи, научни съобщения.

Изследователите, отчитащи възможността езикът да се ползва и учи с различни цели, са съставили дихотомията BISC (basic interpersonal communicative skills/основни междуличностни комуникативни умения) versus CALP (cognitive academic language proficiency/ езиково владение на академично ниво) (Hatch 1992: 249).

В I S C представлява едната страна на дихотомията. Това е оптималната възможност за партиципантите да взаимодействат и да достигат до смисъла (при комуникация тет-а тет, възможност за добавяне, за доуточняване, за използването на мимики, жестове).

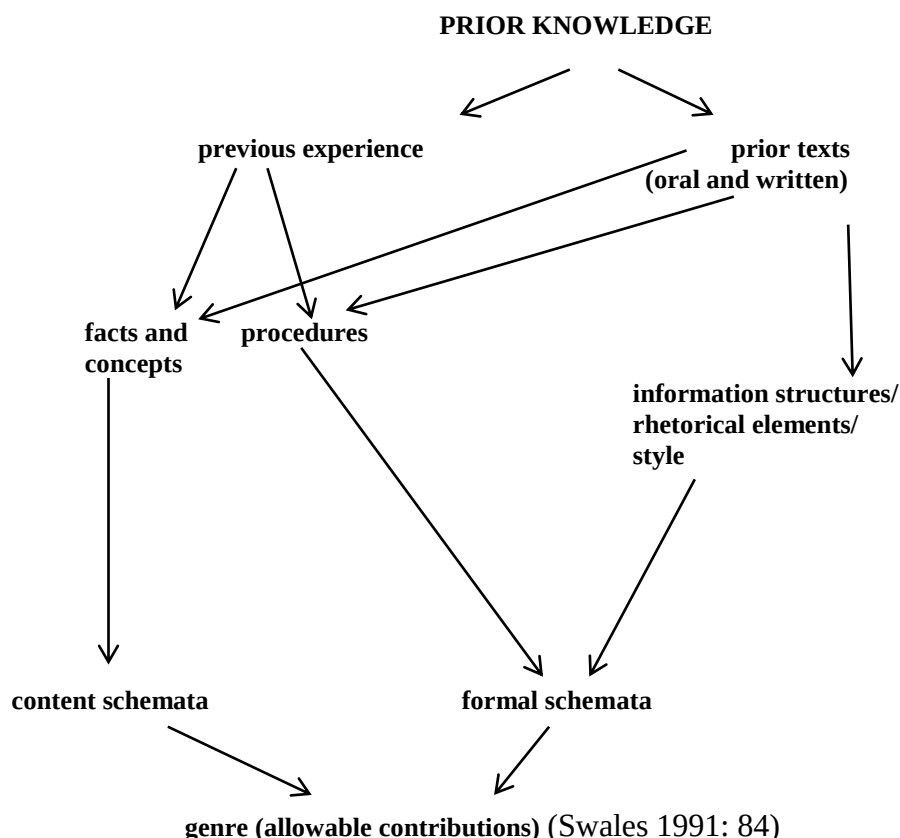
Малка възможност за комуникантите да си взаимодействат в процеса на търсенето на формата и смисъла се открива в писмения текст. В този случай продуциращият текста трябва да бъде изключително внимателен и точен в изказа си, за да се избегнат разминавания с кода на реципиента, но въпреки всичко не може да бъде напълно убеден, че ще бъде изцяло разбран, тъй като контактът е опосредстван и не е налице възможност за допълване и доуточняване на смисъла.

* * *

Жанроцентричният подход е ориентиран към реторическата организация на текста. Извежда се ролята на схемата, според въведен от Барлет през 1932 година концепт (Barlet 1932), за да се обясни как информацията, съдържаща се в разказа (наратива), се преобразува в паметта на четящите и на слушателите (рецептивни умения), за да съвпадне с техните очаквания. С експериментите си Барлет проследява как британските студенти ре-интерпретират фолклорните приказки на Апаче (индиански народ от северна Америка), така че да съвпадат с тяхната собствена схема, или познание за срещани преди това структури. Следва реализацията на редица изследвания в областта на усвояването на втори език, които показват, че комуникаторите наслагват схемата върху събития, за да подредят тези събития, да ги положат върху усвоени преди това образци на опит, познания и вярвания.

Използването на жанрово-центричния подход в обучението залага на фокусиране върху няколко компонента:

1. Макроструктурата на текстовете (как са организирани задължителните и факултативните конституенти и как се подреждат);
2. Текстурата на текста (начинът, по който текстът е оформен като кохезивно цяло);
3. Микроструктура граматични и лексикални елементи, които са иманентни на стила на текста, на сферата му на употреба (Thornbury 2005: 101).

При тълкуване на горната схема понятията означават:

prior knowledge	предишно познание
previous experience	предишен опит
prior texts (oral and written)	познание за писмени и устни текстове, срещани по-рано
facts and concepts	факти и концепти
procedures	процедури
content schemata	съдържателна схема
information structures	информационна структура
rhetorical elements	реторически елементи
style	стил
formal schemata	формална схема
genre (allowable contributions)	жанр

Фоновите знания се състоят от два компонента: от натрупания директен опит от живота и неговите многообразни дейности, от една страна, и от преработения езиков опит, от друга. Както посочват стрелките, двата типа опит имат своя принос към акумулирането на факти и концепти. Тези източници осигуряват фоновите познания за съдържателната област на дискурса, което позволява да се оценят пропозициите с оглед на тяхната истинност и допринася за оценката на тяхната целесъобразност и релеванност. Подобен тип когнитивни дейности извикват в съзнанието съдържателната схема. Те ни позволяват да приемаме или да отхвърляме твърдения.

Фоновите знания включват не само факти и концепти, но и интерактивни модели и навици. Тези модели се наричат по различен начин с малки разлики в концепциите: скриптове, сценарии, фреймове, установени интеракционални модели

(routines). Познаването на тези модели произтича както от вербалния, така и от невербалния опит и направлява поведението на комуникатора в различен тип комуникативна среда. Например *при лекаря* или *в ресторанта*.

Карел (Carrell 1987) твърди, че схемата е фоновото познание на реторичната структура на различни типове текстове.

Комуникативните сризове настъпват, когато очакванията на реципиента не се осъществят и усвоеният „маршрут“ (последователност от комуникативни действия) на общуването не се реализира. Интересен е примерът от записан диалог в химическо чистене с участници – редовен клиент и нов служител.

Customer: *Two pairs of pants and a sweater.*

Clerk: *O. K. Name, please?*

Customer: *Swales... S-W-A-L-E-S*

Clerk: *First name?*

Customer: () *John*

() *Will be Monday?*

Clerk: *Yes, anytime after 12 on Monday.*

(Swales 1991:85)

Клиент: *Два чифта панталони и пуловер.*

Служител: *Добре. Името, моля.*

Клиент: *Суелс.*

Служител: *Първото име?*

Клиент: (пауза) *Джон.*

(пауза) *За понеделник?*

Служител: *Да, сигурно в 12 ч. в понеделник.*

Какво прави впечатление в краткия диалог? На първо място клиентът, който редовно посещава това химическо чистене, има изградена представа как ще протече общуването. Двете паузи за израз на неговата несигурност, породена от комуникативното поведение на служителя. Очевидно служителят не познава редовния клиент, тъй като е нов. Искането на първото име е лична информация и противоречи с очакванията за конфиденциалност. Освен това клиентът би искал бързо да получи информация от служителя кога ще е готова поръчката, но това не се случва. Втората пауза е сигнал за изчакването на клиента, който решава да вземе нещата в свои ръце и да запълни липсата на информация.

Клиентът трябва да се пригоди към новата ситуация, при която въпреки че е редовен посетител, трябва да даде информация за името си и сам да се осведоми за срока на изготвянето на поръчката.

Неслучайно в изследванията по етнография на комуникацията се отделя особено внимание на понятието шаблон/установен модел (linguistic routines). Според приведената от М. Савил-Тройке (Saville-Troike 1989: 42) дефиниция, езиковите шаблони представляват „фиксиран изказвания или поредица от изказвания, които трябва да се разглеждат като една единица, защото значението не може да изведе от нито един от сегментите, без да се отчита цялото“. Чрез шаблона се изпълнява комуникативна функция и в този смисъл е перформативен по своята природа. Шаблоните следва да се заучават като обособени единици, въпреки че варират по отношение на обема. Например *Hi, How do you do? Have a nice day и др.*

Разбирането на шаблоните изисква споделено познание на локуторите, защото обикновено са метафорични по своята природа и не бива да се интерпретират буквално. Те включват поздравяване, сбогуване, шеги, съболезнования, молитви, комплименти. Кихането, хълцането и други неволеви прояви може да изискват отговор под формата на шаблон. При кихане на английски следва отговор *Bless you!*, което се свързва с представата, че дух напуска, или е признак на болест. В Пуерто Рико обичаен отговор при хълцане е „Открадна ли нещо?“. В българския език при кихане се използва „Наздраве“, а при хълцане – „Кой открадна яйце?“

3.2. Дейксис и етикет

Съществуват множество изследвания, посветени на взаимодействията между отделните култури, както и на проблемите, които възникват в резултат от неразбирането на чуждата представа за свят, на чуждия език и на чуждата аксиология. Още от Средновековието са познати културни разминавания като следствие от непознаване на Другия. Интересен пример е разказът на Одон дьо Дьой за похода на Луи VII на Изток (1147-1149). Одон дьо Дьой придружава крал Луи VII във Втория кръстоносен поход като личен капелан и написва част от историята на похода. При среща с чужденците той описва нравите и поведението им:

Там видяхме това, което после научихме, че е гръцки обичай – докато господарите седят, цялата им свита седи права (Дьой 2012: 37).

Различията са напълно осъзнати от Одон дьо Дьой:

Сигурно е, че никой не може да проумее гръците освен с натрупан опит или с пророчески дар (Дьой 2012: 60).

Той отбелязва и пътя за запознаване с чуждото – опита.

Опитът се описва в редица лингвистични изследвания като акумулирано във времето познание (prior knowledge), което позволява продуцирането и перцепцията на езикови съобщения под формата на устни или писмени текстове. Фоновите знания се състоят от два компонента: от натрупания директен опит от живота и неговите многообразни дейности, от една страна, и от преработения езиков опит, от друга страна (Swales 1991: 83).

Всяка култура разполага с набор от ценности и познания, които обезпечават нейното съществуване и консолидират нейните членове, като в същото време са маркер, оразличаващ я от другите. Р. Крейпо (Крейпо/Креуро 2000: 25) дефинира културата като „система от идеи, чувства и стратегии за оцеляване на конкретна група хора”.

Срещата с чуждата култура най-често се осъществява чрез езика. Комуникативният акт притежава набор от характеристики, чиито специфики изучаващите чужд език трябва да познават, за да е налице пълноценна интеракция. Сред тях се нареждат дейктичните маркери на изказването.

Според Чарлз Филмор дейксисът представя формалните свойства на изказването, които

биват детерминирани от и са интерпретирани посредством познаването на конкретните аспекти на комуникативния акт, в рамките на който дадени изказвания се осъществяват (Fillmore 1997: 61).

Споменатите в дефиницията формални свойства включват:

1. идентичност на събеседниците в комуникативната ситуация – персонален дейксис;
2. място или места, на които събеседниците се разполагат – локативен дейксис;
3. времето за реализация на комуникативния акт (тук се прави разграничение между времето на кодиране, т.е. времето на изпращане на съобщението и времето на декодиране, т.е. времето на получаване на съобщението) – темпорален дейксис;
4. матрица от лингвистични средства, с помощта на която в рамките на изказването се представят предшестващи или следващи части на дискурса – дискурсен дейксис;
5. социалните връзки между партиципантите в общуването, които детерминират избора на учтиви или фамилиарни модели на общуване – социален дейксис.

Л. Къмингс (Cummings 2005: 22-23) обръща внимание на неразривната връзка между социалния и персоналният дейксис. Тази взаимовръзка се експлицира най-явно в местоименната система на езици като френския и немския, в които съществуват отделни форми за означаване на партиципанти в комуникативния акт с оглед на неутрално и уважително отношение. Например *tu/vous* във френски и *du/Sie* в немски. В английския език второличните форми за единствено и множествено число съвпадат – *you*, и диференциацията им е контекстово обусловена.

Къмингс посочва ролята на дейктичната функция на вокативните изрази с оглед на фатическия и апелативния им характер.

Ще представим някои релевантни черти на социалния дейксис в българския език, които са от особена значимост при преподаването му на чужденци. Основание за изследването на социалния дейксис от методическа гледна точка е фреквентността на употребата на тези маркери на изказването при изучаването на чужд език.

Важно е да се обърне внимание на диференциацията, която се прави, между изречението като потенциална форма и изказването като конкретна реализация на тази форма, като „овеществяване” на идея, мисъл и т.н. Руселина Ницолова твърди, че:

изречението е абстрактно понятие, както са абстрактни фонемата, морфемата и думата. В потока на речта даден вид изречения се реализира чрез конкретни изказвания (Ницолова/Nicolova 2008: 24).

За Пенчев

противопоставянето „език – реч” в синтаксиса се представя като разлика между „изречение” и „изказване”, т.е. между знанието за изреченските категории и използването на това знание в построяването на текст (Пенчев/Penchev 1999: 500).

В случая ще се изследват изказвания, т.е. реални репрезентации, реализации на потенциални форми. Известно е, че текстът е основно средство за комуникация. С оглед на комуникативната и когнитивната езикова функция изречението функционира като минимална синтактична единица, като минимална конститутивна единица на членение, която е компонент от текста. Следователно анализ от типа „отдолу нагоре” има своите логични основания, тъй като „изречението е едновременно конституент на текста и негов интегрант” (Мурзин, Штерн/Murzin, Shtern 1991: 9). Освен това всеки текст може да бъде разделен на изречения – изказвания.

Трябва да се отбележи, че текстовата свързаност се обезпечава с разнообразни средства, сред които граматични категории, синтактични средства, лексикално-семантични средства, номинативни вериги, контактови средства (Тодорова, Трифонова/Todorova, Trifonova 1995: 83). Контактните кохезионни елементи са обръщенията и вокативните изрази, които представляват част от категорията социален дейксис.

Според Общата европейска референтна рамка на езиците комуникативната компетентност включва лингвистична, социолингвистична и прагматична компетентност. Лингвистичните маркери, означаващи социални релации, са разнообразни в различните култури и се детерминират основно от няколко групи фактори, сред които роднинските отношения, степента на близост между комуникаторите, стилистичният регистър на текста, в който са употребени (CEFR 2001: 119). Сред тези маркери се нареждат:

- поздравя при пристигане, при запознанство и представяне, при приключване на комуникацията;

- обръщения (официални, неофициални);
- конвенции при вземането на думата;
- експлетивни изрази (възкличания).

Категорията социален дейксис включва титли, звания, обръщения и маркира отношенията между говорещ и възприемател в процеса на комуникацията. Най-често се използват специални етикетни и звателни формули, както и местоименни форми. Изследователите (Hatch 1992: 221) (Levinson 1983: 90) говорят за два типа социален дейксис:

- Показващ ранг, чин или звание (absolute);
- Показващ връзки и отношения (relational);

Социалният дейксис, показващ ранг, чин или звание (absolute), включва форми, изцяло свързвани със социалната роля, която адресатът изпълнява. Например в английския език *Ваша чест* (Your Honour), *Господин Президент* (Mr. President). Хач подчертава, че когато използваме такива обръщения, обикновено се обръщаме към институцията, а не към личността.

Социалният дейксис, показващ връзки и отношения (relational), се характеризира с означаването на личностите с оглед на тяхната връзка спрямо говорещия, а не с оглед на мястото им в обществената йерархия. Важността на този тип дейксис изпъква при изучаването на чужд език, защото усвояването на културния код на първо място включва запознаването с моделите на номинация на семейни роли и лични взаимоотношения.

Е. Хеч дава примери с японския език, където има специални форми за обръщане в семейството. Ако някой говори за баща си, ще употреби формата *chi-chi*. Ако обаче говорещият споменава бащата на своя събеседник, ще употреби *otosan* или *oto-sama*, които носят допълнителна конотация – уважително отношение.

Левинсън отбелязва, че социалният дейксис се маркира по разнообразни начини: с частици в тамилски (Индия, Шри Ланка) или чрез прозодични средства в целталски (маянски език) (Levinson 1983: 92-93).

Според П. Кордер, ключова дейност при конструиране на дизайна за учене се явява подборът на теми според интересите и целите на обучаваните. Той се опира на дизайн, създаден за Edinburgh English Course, който обхваща четири основни тематични ядра, присъстващи в рамките на тригодишен курс на обучение (Corder 1975: 318):

1. Лични взаимоотношения в семейството и между приятели.
2. Социална интеракция и обществени дейности.
3. Културен живот, традиции и обичаи.
4. Околна среда, наука и технологии.

Първите две тематични ядра от представения списък включват усвояването на маркерите на категорията социален дейксис.

Предложеният от Кордер методически модел може да се приложи към българския език. За чужденеца е от първостепенно значение да се снабди с лексикален запас, който да му подсили адекватно общуване с околните, да му позволи пълноценното включване в най-разнообразни социални дейности, както и да го улесни при работата му с различни типове текстове, функциониращи в разнообразни комуникативни сфери.

Фокусът в настоящата работа се поставя върху някои маркери на социалния дейксис в българския език, които са част от комуникативното събитие поздрав. Налице са изследвания, описващи сходствата между комуникативните събития в отделните езици, като се стига до заключението, че те имат определен тип структура (например

инвариантната структура на комуникативното събитие поздрав се състои от поздрав+ съответен поздрав+ мост към следващата част на изказването). Подобни изводи са важни за изработването на цялостна методическа телеология и адекватен обучителен дизайн при преподаването на чужд език.

Първо, следва да се изясни какво ще се разбира под комуникативно събитие. Комуникативното събитие включва не само изказването, а цялостната интеракция. Например при правенето на комплимент не се разглежда само речевият акт експресив (*харесвам/не харесвам*), а комуникативният обмен като цяло. Изследването на комуникативното събитие засяга начина, по който функциите на речевия акт биват реализирани в по-големи текстови единици (Thornbury 2005: 60).

Всяка основна функция на речевия акт като компонент от комуникативното събитие може да бъде разделена от своя страна на определен брой субфункции. Прилагайки изследването на типовете речеве актове към езиковото преподаване, Съветът на Европа създава учебен план, който има понятийно-функционален характер (Van Ek 1976).

Социализирането включва поздрав, разделяне след среща/сбогуване, представяне, привличане на вниманието, поздравления, тостове, етикетни формули при хранене като *Добър апетит!* и е част от споменатата понятийно-функционална рамка на Съвета на Европа чрез реализация на речев акт директив. Директивите са речеви действия, с които говорещият изразява подбуда към действие на друго лице. Глаголите, които имат подобно илокутивно съдържание, са: *заповядвам, нареждам, поръчвам, помоля, поканя, посъветвам*, както и техните непрефигирани корелати (Влахова/Vlahova 2000: 82). Например:

Здрасти, Иване, как си?

Поздравът съдържа следната имплицитна информация: *кажи ми как си*, т.е. приканвам те, моля те да ми кажеш как си.

И така, комуникативното събитие *с о ц и а л и з и р а н е* може да има няколко социални функции, като включва обръщения и титли – елементи от категорията социален дейксис:

- Спомага за установяване на контакта и подпомага плавния преход от поздрава към първата тема на разговора.
- Съдейства за последващо сътрудничество в акта на комуникация.
- В зависимост от избора на конкретен поздрав може да се съди за социалната дистанция между партиципантите в общуването.

Усвояването на тези функции е неотменима част от първите езикови стъпки на чужденеца, изучаващ български език. Затова е важно обучаваните да бъдат запознати с конвенциите на общуването, както и с експонентата на комуникативните функции (езиков образец, онагледяващ изпълняването на комуникативната функция). Най-често за обучителни цели се използват по-общ потенциални комуникативни функции като оплакване, търсене на информация, изразяване на симпатия и т.н. (Scrievener 2004: 223).

В българския език поздравът включва обръщение (често пъти присъства титлата на лицето, към което се обръщаме). Обръщението „може да носи допълнителна информация за ситуацията на общуване (официална/неофициална), за социалната дистанция между говорещите, за персоналните и социалните характеристики на комуникантите като пол, възраст, професия и т.н.” (Хаджиева/Hadzhieva 2014: 29).

Едно и също обръщение в различен контекст може да има различна смислова отсянка и това затруднява перцепцията на цялостното изказване от страна на чужденците. Например⁴:

Слушай, пиленце, грижи се за своето гнезденце и остави сериозните работи на мен!

Иронично се изразява превъзходство над събеседника, дори заповедническо отношение към него.

Пиленце мамино, много си сладичко!

Изразява се гальовно отношение.

Освен това за българския език е типично т.нар. обратно обръщение. Например, когато с *мама* майката означава детето си, с *чичовото* чичото означава племенника си и т.н.⁵

Проведената анкета с чуждестранни студенти в СУ „Св. Климент Охридски“, посещавали курса синтаксис на българския език, показва някои модели при използването на поздрави и обръщения (маркери на категорията социален дейксис). Класификационни критерии на участниците в анкетата са майчиният език и степента на владение на чуждия език. Студентите са с майчин език руски и полски. Степен на владение на български език – B2 (Обща европейска езикова рамка).

Приканени да опишат официална ситуация, при която трябва да се обърнат с поздрав към асистента по български език (това е по същество пример за комуникативното събитие социализиране), те:

- Използват етикетна формула за поздрав без обръщение като: *Добър ден! Здравейте!*
- Когато обръщението присъства в изказванията, то е съществителното име *преподавател* или *учител*. Преподавател и учител се считат за официална титла, а всъщност от гледище на българския език е квазититла.⁶ Сегментирането на студентите по езикови групи (западна, балканска и източна) се оказва редувантно – всички подбират тези съществителни за обръщение. Обяснение може да се потърси в ролята на контактния език и за трите групи – английски⁷, в който преподавател се счита за титла.
- Студентите се колебаят дали да използват *учител*, или *преподавател* – питат за разликата в значението, т.е. търсят целенасочено знание за контекста на употреба и целесъобразността на езиковите средства.
- Най-фреквентни, според резултатите от анкетата, са обръщенията от типа: *Преподавателке, добър ден!;*
Учителке, здравейте!

Маркерите на социалния дейксис на изказването са значим компонент от обучението по български език като чужд и изследването на тяхната поява в речта на

⁴ Примерите са от Българския национален корпус – В: *Департамент за компютърна лингвистика* </ <http://search.dcl.bas.bg/> > [прегледан 20.01.2020].

⁵ Повече за тази типологична черта на българския език вж. Ницолова 2008: 40.

⁶ Повече за тенденцията към квазититулуване в СБЕ вж. Савова 2011: 33-48.

⁷ В анкетните карти всички посочват английския език в графа други езици. Чрез неговото посредничество се е оформил първоначалният контакт с учителя по български език.

обучаваните дава представа за степента на приобщаване към новата културна и езикова среда.

3.3 Изказване, речев акт, речев етикет

Оказва се, че нито едно изказване не е напълно контекстово независимо по отношение на значение или функция. Проблемът с определянето на изреченската функция се изразява в това, че намерението на говорещия и значението на изречението невинаги са тъждествени. В някои случаи е възможно говорещият да притежава интенция (ирония, сарказъм), противоположна на изреченското значение (Hatch 1991: 121).

Остин (Austin 1962) и Сърл (Searle 1962) предлагат класифициране на изказванията с оглед на определен набор от текстови функции. Според Сърл тази класификация на изказванията включва директиви, комисиви, репрезентативи, декларативи и експресиви.

Р. Влахова изрежда релевантните характеристики на отделните типове речеве актове и техните формални репрезентатори за българския език. Репрезентативите са речеве актове, с които говорещият представя пред слушателя определено състояние на нещата – твърдения, констатации, описания, обяснения, класификации, диагнози. Глаголите, които представят речевия акт репрезентатив, са: *казвам, съобщавам, споделям, споменавам, осведомявам, уверявам* и др. (Влахова/Vlahova 2000: 73).

Комисивите са речеве актове, с които говорещият се ангажира със задължения за бъдещи действия – обещания, гаранции. Тук влизат и заплахите (Влахова/Vlahova 2000: 71). Глаголите, които сигнализират за речев акт комисив, са: *обещавам, гарантирам, задължавам се, заричам се, закамвам се* и др. (Влахова/Vlahova 2000: 86).

Експресивите са изразители на чувства или на емоционално отношение на говорещия към определен обект или събитие. Глаголите, които са индикатори на комуникативното съдържание на експресивите, са от типа: *поздравявам, приветствам, благодаря, съжалявам, пожелавам, приемам, отказвам* и др. (Влахова/Vlahova 2000: 88).

Директивите са речеве действия, с които говорещият изразява подбуда към действие на друго лице. Глаголите, които имат подобно илокутивно съдържание, са: *заповядвам, нареждам, поръчвам, помоля, покана, посъветвам*, както и техните непрефигирани корелати (Влахова/Vlahova 2000: 82).

Всяка основна функция на речевия акт може да бъде разделена от своя страна на определен брой субфункции. Прилагайки изследването на типовете речеве актове към езиковото преподаване, Съветът на Европа създава учебен план, който има понятийно-функционален характер (van Ek 1976)

1. Размяна на фактическа информация (репрезентатив)

Самолетът заминава в 7:10.

2. Размяна на мисловна информация (репрезентатив)

Тези аргументи са правилни.

3. Размяна на емоции (експресив)

Разтревожен съм за нейното състояние.

4. Обмен на морални представи (експресив)

Оценявам помощта ти.

5. Убеждаване (директив)

Предайте документите си.

6. Социализиране директив (кажи ми как си)

Здрасти, Лари, как си?

В понятийно-функционалната рамка всяка функция е разделена на субфункции. Например размяната на емоции включва харесване и нехаресване, предпочитане и непредпочитане, удовлетворение/неудовлетворение, тревога/увереност, страх/ оптимизъм, изненада/ отегчение, надежда, симпатия и т.н.

1. Съобщаване или търсене на фактическа информация – *забелязвам, питам, докладвам, казвам, мисля нещо.*
2. Изразяване на мисловно отношение – *съгласявам се/ не се съгласявам, знам/не знам, помня/забравям, мисля нещо като възможно/невъзможно, смятам нещо за логично, моля за или давам позволение, приемам или отклонявам предложение или покана.*
3. Изразявам или търся емоционално отношение – *интерес/липса на интерес, изненада, надежда/разочарование, страх или тревога, предпочитане, благодарност, симпатия, намерение, желание.*
4. Изразяване или търсене на морално отношение/гледище към света – *извинение и търсене на прошка, одобрение/ неодобрение, оценяване, съжаление, незаинтересованост.*
5. Убеждаване – *предлагане, молба, покана, инструкция, съветвам или предупреждавам някого да прави/ да не прави нещо, предлагам или търся съдействие, помощ.*
6. Социализиране – *поздрави, вземане на „довиждане“ представяне, привличане на вниманието, поздравления, тостове, етикетни формули при хранене Добър апетит!*

Системата на Халидей (Halliday 1975) включва следните функции:

1. Опосредстваща функция, обслужваща потребностите на продуциращия съобщението/текста.
2. Регулаторна функция, направляваща действията.
3. Интеракционална функция, свързана с привличане на вниманието и поддържането на контакта между комуникаторите с маркири от типа на вокативите.
4. Личностна функция – засяга начина, по който комуникаторите изразяват личностните си характеристики чрез езика.
5. Евристична функция – позволява моделирането на светове чрез езика *научи ме, кажи ми защо.*
6. Творческа функция – от типа „нека си представим“
7. Информативна функция – позволява обмена на информация.

Системата на Халидей и понятийно-функционалната рамка позволяват разработването на адекватен дизайн на учебния материал с фокус върху най-фреквентно използваните типове изказвания, изграждащи текста.

Анализът на речевия акт има голямо приложение в чуждоезиковата методика с оглед на езиковата употреба. Важно е обаче да се отчита, че функциите на даден речев акт може да се преплитат или продуциращият да си е поставил няколко комуникативни задачи. В този случай едно изказване може да има повече от една функция. Например, ако говорещият преглежда шкафа с документи и промърмори: „*Чудя се къде оставих*

този документ“, функцията може да бъде експресив (*О, не, отново го изгубих!*) или директив (*Помогни ми да го намеря!*) (Hatch 1992: 135).

За да бъде адекватен анализът обаче, е необходимо да се въведе понятието комуникативно събитие. Текстът се възприема като комуникативно събитие от Богранде и Дреслер (De Beaugrande, Dressler 1981). Комуникативното събитие представлява свързващото звено между речевия акт и сценария (очакванията, които имаме за комуникацията и последиците от нея). Определянето на сценария и на схемата (общото познание, което носим в съзнанието си) на текста е точно толкова значима процедура, колкото и определянето на неговата тема. Комуникативното събитие включва не само изказването, а цялостната интеракция. Например при правенето на комплимент не се разглежда само речевия акт експресив (*харесвам/не харесвам*), а обмена като цяло. Изследването на комуникативното събитие засяга начина, по който функциите на речевия акт биват реализирани в по-големи текстови единици.

Налице са публикации, описващи сходствата между комуникативните събития в отделните езици (Blum-Kulka, House, Kasper 1989) (Wolfson 1983), като се стига до заключението, че те имат определен тип структура (например инвариантната структура на комуникативното събитие комплимент се състои от комплимент+ приемане/отхвърляне/отклоняване+ мост към следващата част на изказването). Подобни изводи са важни за изработването на цялостна методическа телеология и адекватен обучителен дизайн при преподаването на чужд език.

Функциите на комуникативното събитие комплимент например може да се сведат до следните:

- Помага за установяване на разбирателство и съдейства за плавния преход от поздрава към първата тема на разговора.
- Засилване и окуражаване на доброто представяне.
- Диференцира лично оправената похвала (*страхотен удар, страхотна вечеря*)
Например: Клиентът благодари лично на готвача, а треньорът не му благодари, изразява похвала.
- Да смекчи последваща критика (с подходяща интонация) (Hatch 1992:138).

Св. Коева разглежда въпроса за речевия акт от ракурса на прагматичното значение. Когато се говори за прагматика на текста, следва да се отбележи, че нейната задача е да опише как се използват изреченията, за да се предадат различни съобщения и да се постигне определена прагматична цел (Илиева, Коева/Ilieva, Koeva 2001: 127). Например: *Ще те заведе при баба ти!*

Произнасянето на изречението, съдържащо конкретно значение, представлява локуционен акт. Но, ако изказването е отправено като заплаха към непослушно дете или като обещание за награда – то е илюстрация за *илокуционен* акт (определена цел за въздействие върху слушателя). Съответно, ако целта на изказването е да предизвика някаква конкретна реакция у слушателя (ако детето заспи бързо, после майка му ще го заведе при баба му) – това е пример за *перлокуционен* акт.

В разгледания случай прагматичните различия са имплицитни на лексикално и граматично равнище. С други думи, не се използват нито специални лексикални, нито специални граматични средства, за да се постигнат различните прагматични цели. Това означава, че илокуционната сила не се изразява експлицитно като част от локуционния акт. Изключение, както отбелязва Коева, са перформативните изказвания от типа на *Обещавам ти, че ще дойда*, в които изказването само по себе си представлява действието. Изводът, до който се достига, е че всички изказвания с изключение на перфор-

мативите могат да се разглеждат като потенциални възможности за изразяване на речеви актове от различен тип.

Торнбъри определя следните комуникативни макрофункции на текста:

- Реферираща – употреба на езика с цел разкриване или търсене на информация.
- Експресивна – изразяване на предпочитания, оценки, емоции.
- Регулираща – употреба на езика с цел повлияване върху реципиента и върху състоянията на нещата, включваща молби, указания, заповеди, даване или отказ на съгласие, обещаване, предупреждаване и др.
- Интеракционална – употреба на езика с цел да се установят и поддържат социалните връзки.
- Игрова – използване на езика за създаване на възможни, имажинерни светове.

Дизайнът на проведеното изследване има следните специфики. Общият брой на студентите, участващи в изследването, е 25 души. Те се разпределят с оглед на майчиния си език, както следва: руски – 11 души, сръбски – 14 души, степен на владеене на български език по Общата европейска рамка – B2.

Основният въпрос, който се изследва, е какви типове речеви актове се регистрират в наративните текстове и какви са съответните глаголни индикатори?

На базата на текстовете на русите (11 на брой) се очертават следните комуникативни функции:

- Съобщаване или търсене на фактическа информация (репрезентатив);
- Изразяване на мисловно отношение (репрезентатив);
- Изразяване или търсене емоционално отношение (експресив);
- Изразяване или търсене на морално отношение/гледище към света (експресив);
- Убеждаване, предлагане, търсене/даване на съдействие и помощ (директив).

Честотността на екскерпираните глаголи е:

решавам, т.е. ангажирам се с бъдещо действие (комисив – 18%), *разказвам* (репрезентатив – 36%), *попитам* (репрезентатив и/или директив, тълкува се двойко, защото от една страна се търси информация, а от друга, се наблюдава подбуда към друг да се даде информацията – 27%), *обяснявам* (репрезентатив – 9%), *помагам* (директив – 27%), *разбирам* (репрезентатив – 54%), *мисля* (репрезентатив – 27%), *припомням си* (репрезентатив – 9%), *казвам* (репрезентатив – 18%), *смятам* (репрезентатив – 18%), *приказвам* (репрезентатив – 9%), *зная* (репрезентатив – 18%), *благодаря* (експресив – 9%), *желая* (експресив – 9%), *харесвам* (експресив – 9%).

От глаголите доминират сигнализиращите речев акт репрезентатив, свързани със съобщаването, търсенето на информация, с изразяването на мисловно отношение. Това се обяснява с необходимостта от представянето на случката и всички обстоятелства около нея. Изразено е и емоционалното отношение на пишещия към историята, т.е. срещат се глаголи индикатори на речев акт експресив.

На базата на наративните текстове на сърбите (14 на брой) се очертават следните тенденции.

Честотност на екскерпираните глаголи:

мисля (репрезентатив – 7%), *разказвам* (репрезентатив – 7 %), *зная* (репрезентатив – 21%), *разбирам* (репрезентатив – 35%), *съжалявам* (експресив – 7%), *приказвам* (репрезентатив – 7%), *вярвам* (експресив – 7%), *казвам* (репрезентатив – 7%), *питам* (репрезентатив – 7%).

Може да се обобщи, че се срещат речеви актове репрезентатив и експресив. Изводите, които се налагат, са, че в наративните текстове на чужденците се срещат следните типове речеви актове:

1. майчин език руски: репрезентатив, експресив;
2. майчин език сръбски: репрезентатив, експресив.

IV. Лингвокултурология и чуждоезиково обучение

Когато се изучава чужд език, обучаваните следва да изградят усет за специфичните вербални модели на репрезентация в съответната култура. Както отбелязват някои изследователи, интеркултурният усет е:

способността на отделната личност да развие позитивно отношение към разбирането и оценяването на културните различия, за да насърчи изграждането на подходящо и ефективно поведение в межкултурната комуникация (Chen, Starosta 2000: 408).

Основното средство за постигане на яснота (achieving clarity) в межкултурната интеракция зависи от способността да бъдат разбирани различните модели на представяне на информацията в отделните култури. Предлагани са начини за постигане на яснота:

- Изразявайте доводите си ясно и точно;
- Пригодете се към нивото на разбиране на събеседника си, без да проявявате неуважение;
- Обяснявайте неразбираемия език;
- Бъдете внимателни при използването на фразеологизми;
- Забавете темпото на речта си, без да засегнете събеседника си;
- При говорене се стремете да конструирате по-малки отрязъци;
- Повтаряйте важните моменти;
- Окуражавайте събеседника си да задава въпроси;
- Проверявайте дали сте разбрани (Guirdham 1999: 243).

В някои случаи е налице културен шок, когато символните системи на двете културни възприятия се разминават. Важно е да се обясни накратко какво означава понятието културен шок. Хофстеде и неговият екип (Хофстеде/Hofstede 2003) определят културния шок като дълбоко лично и автентично преживяване, като процес на първоначално приспособяване към непозната култура. Важно е да се отбележи, че е налице градуалност. Първо настъпва фрустрационно състояние, когато хората са потопени в чужда култура дълго време, наречено „културен шок“. После се проявява фазата „културен сблъсък“, която е израз на безпомощно състояние и накрая настъпва „културното недоразумение“. Изследователят представя и индикаторите, които свидетелстват за наличието на културен шок. Те са:

- Липсват познания и насоки как другите би трябвало да се държат или познавателните насоки сега имат друг смисъл;
- Ценностите, които човекът смята за добри, желателни, красиви или стойностни, не се уважават от домакина.
- Човек се чувства дезориентиран, тревожен, депресиран или враждебно възприеман.
- Социалните умения, които са вършели работа, вече сякаш не работят.

- Съществува чувството, че този ужасен, постоянно дразнещ културен шок никога няма да отминe (Хофстеде 2003: 29).

Хофстеде изброява и етапите, през които преминава културният шок:

1. Меден месец;
2. Дезориентация;
3. Раздразнителност и враждебност;
4. Приспособяване и интеграция;
5. Бикултурализъм.

Необходимо е да се уточни, че тези етапи са инвариантна схема; културният шок има своите индивидуални проявления. Изследователят К. Оберг също отбелязва, че отделните индивиди се различават по въздействието, с което културният шок ги засяга. Според Хофстеде фазата бикултурализъм се изразява в пълно възприемане и разбиране както на своята, така и на чуждата култура, която не всички успяват да постигнат.

Уместно е да се представи накратко и концепцията на К. Оберг за културния шок. Изследователят описва симптомите на културния шок, т.е. соматичните (телесните) изражения на вътрешните тревоги: прекомерно потриване на ръцете, прекомерна разтревоженост относно подsigуряването на вода, храна и подслон, страх от физически контакт с обслужващия персонал, разсеяност, блуждаещ поглед, чувство за безпомощност, пристъпи на гняв в резултат от закъснения, забавяне или открито отказване да се изучава езикът на приемащата страна, прекомерен страх от измама, ограбване или нараняване, копнеж по дома (Oberg 1960: 177-178). Оберг предлага и начин за бързо преодоляване на културния шок. Според него ключово се явява опознаването на хората от приемащата среда. Важно е също основното средство, чрез което се осъществява сближаването с чуждата култура – езикът. Езикът се разглежда от Оберг като символна система за комуникация, т.е. отчита се семиотичната му природа и потенциалът му да съгражда социални контексти.

Както отбелязва М. Авдеева:

В наши дни, когато нерядко сме свидетели на това, как грубостта, агресията доминират в поведението на някои млади хора, все по-актуален изглежда въпросът за културата на общуване. Няма съмнение, че общуването е сложен социален феномен, който лежи в основата на всяка човешка дейност и обуславя човешкото съществуване. Придобиването на комуникативна компетентност, т.е. усвояването на умения и стратегии за ефективно общуване, се явява основна цел на всяко езиково обучение, както по роден, така и по чужди езици (Авдеева/Avdeeva 2010).

В този смисъл езиковото обучение несъмнено би трябвало да допринася за усъвършенстване на културата на общуване на обучаемите. В процеса на общуването се открояват три основни страни – комуникативна, свързана с предаване и обмен на информация между участниците в съвместната дейност; интерактивна, т.е. взаимодействие между комуникантите, и перцептивна, която предполага взаимно възприемане и разбиране между общуващите. Тези три аспекта на общуването взаимно се преплитат и допълват. Комуникативната страна на процеса се реализира с помощта на езика като най-важно средство за общуване, но само речевите умения не са достатъчни, за да се осъществи пълноценна и ефективна комуникация. Общуването става възможно само в случай че хората, встъпващи във взаимодействие, могат да оценят нивата на взаимно разбиране и да си дадат сметка за партньора в този акт. Културата на общуване се свързва с такива нравствени категории като вежливост, уважение, добронамереност, уместност. Тя може да се разглежда като необходимо условие за ефективността на об-

щуването, защото допринася за установяване на положително заредена емоционална среда, която носи удовлетвореност на всяка от страните, участващи в акта на комуникацията. Съществен аспект от нея е културата на речта, или според традиционно установилия се термин „езиковата култура”, която предполага познаване на езиковите норми и умение да се използват правилно езиковите средства при различни условия на общуване в съответствие с целите и съдържанието на речта.

Съществуват редица изследвания, посветени на речевия етикет и нормите на общуване (Белоусова 2012, Вос 2014, Домашная 2017, Маркова 2019). Ще бъдат прихирани някои основни постановки.

Факторите, които влияят за усвояване на културата на общуване, са много и разнообразни – семейството, приятелите, масмедиите, улицата, училището и т.н. Няма съмнение, че именно училището би трябвало да играе важна роля в тази насока. Крайната цел на обучението по чужди езици е пряко свързана с усвояването на модели на общуване, специфични за културата на съответния език. Изучавайки речевото поведение на носителите на езика, обучаемите всъщност придобиват знания за речевите взаимодействия на комуникантите, за успешното или неуспешното реализиране на техните цели и намерения, за използваните за постигането им комуникативни стратегии и тактики. Така те се запознават с правилата, особеностите и проявленията на съответния речев етикет, който от своя страна се явява съществена съставна част от социалното поведение на индивида. В този смисъл чуждоезиковото обучение, и в частност изучаването на речевия етикет на съответния език, може да бъде използвано като предпоставка, за да се обогатява и усъвършенства културата на общуване на изучаващите чужд език. Невъзможно е да говорим за добро владение на чуждия език, ако то не включва и знания за речевото общуване, както и умения да се прилагат тези правила на практика. Всеки език има своя собствена, формирана през вековете, етикетна система за общуване. Приетите норми и условности в обществения живот непосредствено влияят на характера на речевото поведение. В различни общества определени речеви действия са допустими, в други не. Познаването на тези национално специфични и социално закрепени правила на етикетното поведение е също толкова важно за осъществяването на общуването, колкото и собствено езиковите правила за построяване на речевите изказвания. Именно тези регулиращи правила се свързват със семиотичното понятие етикет, което характеризира параметрите на общуването и определя избора на уместна комуникативна стратегия и подходящи етикетни формули, осигуряващи успешността на комуникативния акт. Под речев етикет най-общо се разбира приетата в дадена култура съвкупност от изисквания (норми) към формата, съдържанието, порядъка, характера и ситуативната уместност на изказването. Речевият етикет е свързан с речевата ситуация и нейните параметри: личността на участниците в общуването, темата, мястото и времето, мотивите и целите на общуването. Следователно той се свързва със значителен спектър от комуникативни функции:

- способства за установяване на контакт между събеседниците;
- привлича вниманието на слушателя (читателя) и го отделя от останалите потенциални събеседници;
- позволява да се засвидетелства уважение;
- позволява да се определи статусът на общуването (неофициален стил на общуване между приятели, делови, официален и др.);
- формира благоприятна за общуването обстановка и оказва положително въздействие върху слушателя (читателя).

Спецификата на речевия етикет е в това, че той характеризира както ежедневната езикова практика, така и езиковите норми. В действителност елементи на речевия етикет присъстват в ежедневната речева практика у всеки носител на езика, в това число и у такива, които слабо владеят нормата, които обаче лесно разпознават тези формули в потока на речта и очакват тяхното използване от събеседника в определена ситуация. При обучението, насочено към усвояване на етикетното речево поведение, следва да се формират в съзнанието на обучаемите концептите за култура на общуването, приети в културата на страната на изучавания език.

ЛИТЕРАТУРА

- Авдеева 2010: *Авдеева, М.* За културата на общуване и обучението по чужди езици. – В: International Scientific Conference, 19-20 november 2010. Gabrovo, 211-282 (Avdeeva 2010: *Avdeeva, M.* Za kulturata na obshtuvane i obuchenieto po chuzhdi ezitsi. In: International Scientific Conference, 19-20 november 2010. Gabrovo, 211-282).
- Арутюнова 1990: *Арутюнова Н. Д.* Метафора и дискурс. Теория метафоры. Москва (Arutyunova 1990: *Arutyunova, N. D.* Metafora i diskurs. Teoriya metafori. Moskva).
- Арутюнова 1998: *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека. Москва (Arutyunova 1998: *Arutyunova, N. D.* Yazyk i mir cheloveka. Moskva).
- Белоусова 2012: *Белоусова, Т.* Этикет. Полный свод правил светского и делового общения. Как вести себя в привычных и нестандартных ситуациях Москва: АСТ, СПб: Астрель (Belousova 2012: *Belousova, T.* Ètiket. Polnyy svod pravil svetskogo i delovogo obshcheniya. Kak vesti sebya v privychnykh i nestandartnykh situatsiyakh. Moskva: AST, SPb: Astrel').
- Влахова 2000: *Влахова, Р.* Монофонична и полифонична реч. София: Сема РШ (Vlahova 2000: *Vlahova, R.* Monofonichna i polifonichna rech. Sofia: Sema RSh).
- Воробьев 1994: *Воробьев, В. В.* Культурологическая парадигма русского языка. Москва (Vorob'yov 1994: *Vorob'yov, V. V.* Kul'turologicheskaya paradigma russkogo yazyka. Moskva).
- Воробьев 1997: *Воробьев В. В.* Лингвокультурология. Теория и методы. Москва (Vorob'yov 1997: *Vorob'yov, V. V.* Lingvokul'turologiya. Teoriya i metody. Moskva).
- Вос 2014: *Вос, Е.* Этикет на собеседовании. Москва: Эксмо (Vos 2014: *Vos, E.* Ètiket na sobesedovanii. Moskva: Èksmo).
- Домашняя 2017: *Домашняя, И.* Магия этикета. Москва: АСТ (Domashnyaya 2017: *Domashnyaya, I.* Magiya ètiketa. Moskva: AST).
- Дьо Дьой 2012: *Дьо Дьой, О.* Походът на Луи VII на Изток. Прев. от латински В. Нинов. София: Полис (Dyo Dyoy 2012: *Dyo Dyoy, O.* Pohodat na Lui VII na Iztok. Prev. ot latinski V. Ninov. Sofia: Polis).
- Живков 2000: *Живков, Т. И.* Увод в етнологията. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“ (Zhivkov 2000: *Zhivkov, T. I.* Uvod v etnologiyata. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“).
- Звегинцев 1965: *Звегинцев В. Е.* История языкознания XIX-XX веков. Часть II. Москва: Просвещение (Zvegintsev 1965: *Zvegintsev, V. E.* Istoriya yazykoznaneya XIX-XX vekov. Chast' II. Moskva: Prosveshchenie).
- Илиева, Коева 2001: *Илиева, К., Св. Коева.* Емпатия, изречение, текст. – В: Прагматика на текста. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 83-159 (Ilieva, Koeva 2001: *Ilieva, K., Sv. Koeva.* Empatia, izrechenie, tekst. – In: Pragmatika na teksta. Sofia: Akad. izd. „Prof. Marin Drinov“).

- Карасик 2004: *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва (Karasik 2004: *Karasik, V. I.* Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs. Moskva).
- Китанова 2010: *Китанова, М.* Етнолингвистични етюди. В. Търново: ИК Знак '94 (Kitanova 2010: *Kitanova, M.* Etnolingvistichni etyudi. V. Tarnovo: IK Znak '94).
- Красных 2003: *Красных, В. В.* Свой среди чужих: миф или реальность? Москва (Krasnykh 2003: *Krasnykh, V. V.* Svoy sredi chuzhikh: mif ili real'nostnost'? Moskva).
- Крейпо 2000: *Крейпо, Р.* Културната антропология. София: ЛИК (Kreypro 2000: *Kreypro, R.* Kulturnata antropologia. Sofia: LIK).
- Легурска 2015: *Легурска, П.* Съпоставителни анализи и национална специфика на лексиката. София: ЕТО (Legurska 2015: *Legurska, P.* Sapostavitelni analizi i natsionalna spetsifika na leksikata. Sofia: ETO).
- Манова 2021: *Манова, Р.* Модели на общуване в обучението по български език като чужд. В: Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, т. 2. Светла Коева, Максим Стаменов (съст.). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 210-218 (Manova 2021: *Manova, R.* Modeli na obshtuvane v obuchenieto po balgarski ezik kato chuzhd. In: Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“, t. 2. Svetla Koeva, Maksim Stamenov (editors). Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 210-218. ISSN 2683-118X, ISSN (online):2683-1198).
- Маркова 2019: *Маркова, К.* Европейский этикет. Беседы о хороших манерах и тонкостях поведения в обществе. Москва: АСТ (Markova 2019: *Markova, K.* Evropeyskiy etiket. Besedy o khoroshikh maherakh i tonkostyakh povedeniya v obshchestve. Moskva: AST).
- Маслова 2001: *Маслова, В. А.* Лингвокультуроология. Москва: Академия (Maslova 2001: *Maslova, V. A.* Lingvokul'turologiya. Moskva: Akademiya).
- Моисеев, Гичева 2009: *Моисеев, М. В., Н. Г. Гичева.* Сопоставительная лингвокультуроология английского и русского языков. Омск: Издательство ОГУ (Moiseev, Gicheva 2009: *Moiseev, M. V., N. G. Gicheva.* Sopostavitel'naya lingvokul'turologiya angliyskogo i russkogo yazykov. Omsk: Izdatel'stvo OGU).
- Мурзин, Штерн 1991: *Мурзин, Л. Н., А. С. Штерн.* Текст и его восприятие. Свердловск: Издательство УУ (Murzin, Shtern 1991: *Murzin, L. N., A. S. Shtern.* Tekst i ego vospriyatie. Sverdlovsk: Izdatel'stvo UU).
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologia. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Пенчев 1999: *Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев.* Съвременен български език. София: Изток Запад (Penchev 1999: *Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev.* Savremenen balgarski ezik. Sofia: Iztok Zapad).
- Радойнова 2005: *Радойнова, Д.* Етнос. Етнология. Етнични проблеми. Шумен: УИ „Константин Преславски“ (Radoynova 2005: *Radoynova, D.* Etnos. Etnologia. Etnichni problemi. Shumen: UI „Ep. Konstantin Preslavski“).
- Телия 1995: *Телия, В. Н.* О методологических основаниях лингвокультурологии. – В: XI Международная конференция „Логика, методология, философия науки“. Москва: Обнинск (Teliya 1995: *Teliya, V. N.* O metodologicheskikh osnovaniyakh lingvokul'turologii. – In: XI Mezhdunarodnaya konferentsiya „Logika, metodologiya, filosofiya nauki“. Moskva: Obninsk).
- Телия 1996: *Телия В. Н.* Русская фразеология. Москва (Teliya 1996: *Teliya, V. N.* Russkaya frazeologiya. Moskva).

- Тодорова, Трифонова 1995: *Тодорова, Ел., Й. Трифонова*. Квантитативни аспекти на свързаността на текста. – В: Лингвистика на текста. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 82-135 (Todorova, Trifonova 1995: *Todorova, El., Y. Trifonova*. Kvantitativni aspekti na svarzanostta na teksta. – In: Lingvistika na teksta. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 82-135).
- Толстой 1995: *Толстой, Н. И.* Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва (Tolstoy 1995: *Tolstoy, N. I.* Yazyk i narodnaya kul'tura: Ocherki po slavyanskoy mifologii i étnolingvistike. Moskva).
- Тхорик, Фанян 2005: *Тхорик, В. И., Н. Ю. Фанян*. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: учебное пособие. Москва (Tkhorik, Fanyan 2005: *Tkhorik, V. I., N. Yu. Fanyan*. Lingvokul'turologiya i mezhkul'turnaya kommunikatsiya: uchebnoe posobie. Moskva).
- Хаджиева 2013: *Хаджиева, Е.* и др. Препъни-камъчета в чуждоезиковото обучение. София: Гутенберг (Hadzhieva 2013: *Hadzhieva, E. et al.* Prepani-kamacheta v chuzhdoezikovoto obuchenie. Sofia: Gutenberg). Хаджиева 2014: *Хаджиева, Е., Р. Влахова, А. Асенова, Й. Велкова, В. Шушлина*. Как се общува на български? София: Гутенберг (Hadzhieva 2014: *Hadzhieva, E., R. Vlahova, A. Asenova, Y. Velkova, V. Shushlina*. Kak se obshtuva na balgarski? Sofia: Gutenberg).
- Хофстеде 2001: *Хофстеде, Г.* Култури и организации. Софтуер на ума. София (Hofstede 2001: *Hofstede, G.* Kulturi i organizatsii. Softuer na uma. Sofia).
- Хофстеде 2003: *Хофстеде, Х.* Изследване на културата. Упражнения, истории, синтетични култури. Прев. от англ. Людмила Андреева. София (Hofstede 2003: *Hofstede, H.* Izsledvane na kulturata. Uprazhneniya, istorii, sintetichni kulturi. Prevod ot angl. Lydmila Andreeva. Sofia).
- Хроленко 2006: *Хроленко, А. Т.* Основы лингвокультурологии. Москва (Khrolenko 2006: *Khrolenko, A. T.* Osnovy lingvokul'turologii. Moskva).
- Широкогоров 2012: *Широкогоров, С. М.* Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. Академия фундаментальных исследований: этнология. Москва: Либроком (Shirokogorov 2012: *Shirokogorov, S. M.* Étnos. Issledovanie osnovnykh printdipov izmeneniya étnicheskikh i étnograficheskikh yavleniy. Akademiya fundamental'nykh issledovaniy: étnologiya. Moskva: Librokom).
- Austin 1962: *Austin, J. L.* How to do things with words London: Oxford University Press.
- Barlett 1932: *Barlett, F. C.* Remembering: A study in experimental and social psychology. Cambridge University Press.
- Barnett, Kincaid 1983: *Barnett, G. A., D. L. Kincaid*. Cultural convergence. – In: W. B. Gudykunst (Ed.), Intercultural communication theory. Beverly Hills, CA: Sage, 171-194.
- Blum-Kulka, House, Kasper 1989: *Blum-Kulka, S., J. House, G. Kasper*. Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies Norwood, N. J.: Ablex.
- Braithwaite 1990: *Braithwaite, C.* Cultural communication. – In: R. Morris, P. Ehrenhaus (Eds.). The cultural legacy. Norwood, NJ: Lawrence Erlbaum, 145-170.
- Carbaugh 1993: *Carbaugh, D.* „Soul” and „self”. – Quarterly Journal of Speech, 79, 183-200.
- CEFRL 2001: Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chen, Starosta 2000: *Chen, G., W. J. Starosta*. Intercultural communication in the university classroom. – In: Intercultural Communication: A reader. L. A. Samovar and R. E. Porter, eds. Belmont, CA: Wadsworth, 408.
- Corder 1975: *Corder, P.* Introducing applied linguistics. London: Penguin UK.

- Cummings 2005: *Cummings, L.* Pragmatics. A multidisciplinary perspective. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- De Beaugrande, Dressler 1981: *De Beaugrande R., W. Dressler.* Introduction to text linguistics. London: Longman.
- Ellingsworth 1988: *Ellingsworth, H. W.* A theory of adaptation in intercultural dyads. In Y. Y. Kim & W. B. Gudykunst (Eds.). Theories in intercultural communication. Newbury Park, CA: Sage, 259-279.
- Fillmore 1997: *Fillmore, Ch.* Lectures on deixis. CSLI Publications.
- Fitch 1991: *Fitch, K.* The interplay of linguistic universals and cultural knowledge in personal address. Communication Monographs, 58, 254-272.
- Gallois, Giles, Jones, Cargile, Ota 1995: *Gallois, C., H. Giles, E. Jones, Cargile, A.&H. Ota.* Accommodating intercultural encounters. – In: R. L. Wiseman (Ed.). Intercultural communication theory. Thousand Oaks, CA: Sage, 115-147.
- Gudykunst 1995: *Gudykunst, W. B.* Anxiety/uncertainty management theory to intercultural adjustment training. – In: R. L. Wiseman (Ed.). Intercultural communication theory. Thousand Oaks, CA: Sage, 8-58.
- Gudykunst 2003: *Gudykunst, W.* Cross-cultural and intercultural communication. Sage Publications.
- Guirdham 1999: *Guirdham, M.* Communication across cultures. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Hall 1977: *Hall, E. T.* Beyond Culture. Garden City, NY: Anchor Doubleday.
- Halliday 1975: *Halliday, M.* Learning how to mean London: Edward Arnold.
- Halliday 1985: *Halliday, M.* Spoken and written language. Victoria: Deakin University Press.
- Hatch 1992: *Hatch, E.* Discourse and language education. Cambridge University Press.
- Hiemstra 1983: *Hiemstra, G.* You say you want a revolution? Information technology in organization. – In: R. Bostrom (Ed.). Communication yearbook 7, Beverly Hills, CA: Sage, 802-827.
- Katreil 1986: *Katreil, T.* Talking straight: Dugri speech in Israeli Sabra culture. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kim 1986: *Kim, Y. Y.* Understanding the social structure of intergroup communication. In W. B. Gudykunst (Ed.). Intergroup communication. London: Edward Arnold, 86-95.
- Kim 1988: *Kim, Y. Y.* Communication and cross-cultural adaptation. Clevendon, UK: Multilingual Matters.
- Kim 2001: *Kim, Y. Y.* Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Levinson 1983: *Levinson, St.* Pragmatics. Cambridge University Press.
- McGuire, McDermott, 1988: *McGuire, M., & McDermott, S.* Communication in assimilation, deviance, and alienation states. In Y. Y. Kim & W. B. Gudykunst (Eds.). Cross-cultural adaptation. Newbury Park, CA: Sage, 90-105.
- Oberg 1960: *Oberg, K.* Culture Shock and the Problem of Adjustment in New Cultural Environments. – In: Weaver, G. R. (Ed.) Culture, Communication and Conflict. Readings in Intercultural Relations. Needham Heights, MA: Simon & Schuster Publishing (1998).
- Oetzel 1995: *Oetzel, J. G.* Intercultural small groups: An effective decision-making theory. – In: R. L. Wiseman (Ed.). Intercultural communication theory. Thousand Oaks, CA: Sage, 247-270.
- Philipsen 1987: *Philipsen, G.* The prospect for cultural communication. In: D. Kincaid (Ed.). Communication theory from Eastern and Western perspective. San Diego, CA: Academic Press, 245-254.

- Samovar, Porter, McDaniel 2008: *Samovar, L., R. Porter, E. McDaniel*. Communication between cultures. Wadsworth, Cengage Learning.
- Saville-Troike 1989: *Saville-Troike, M.* The Ethnography of Communication, Blackwell, 2nd edition.
- Schely-Newman 1999: *Schely-Newman, E.* Competence and ideology in performance. – In: Text and performance Quarterly, 18, 96-113.
- Scollon 2001: *Scollon, R. Suzanne Wong Scollon*. Intercultural communication. Blackwell Publishing.
- Scrivener 2004: *Scrivener, J.* Learning teaching. London: Macmillan.
- Searle 1962: *Searle, J.* Speech acts. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales 1991: *Swales, J.* Genre analysis. English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thornbury 2005: *Thornbury, S.* Beyond the sentence. Introducing discourse analysis. London: Macmillan.
- van Ek 1976: *van Ek, J.A.* The threshold level for modern English teaching in schools. London: Longman.
- Wierzbicka 1997: *Wierzbicka, A.* Understanding cultures through their key words. Oxford University Press.
- Wolfson, Judd 1983: *Wolfson, N., E. Judd*. Sociolinguistics and language acquisition. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Yum 1988: *Yum, J. O.* Network theory in intercultural communication. In Y. Y. Kim & W. B. Gudykunst (Eds.). Theories in intercultural communication. Newbury Park, CA: Sage, 239-258.